

ΧΡΟΝΙΚΑ זכרונות

ΕΚΔΟΣΗ ΤΟΥ ΚΕΝΤΡΙΚΟΥ ΙΣΡΑΗΛΙΤΙΚΟΥ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟΥ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

ΤΟΜΟΣ ΚΖ' • ΑΡ. ΦΥΛΛΟΥ 190 • ΜΑΡΤΙΟΣ - ΑΠΡΙΛΙΟΣ 2004 • ΑΔΑΡ - ΝΙΣΑΝ 5764

Ο αντισημιτισμός συνιστά απειλή για την Ευρώπη;

Των κ.κ. EDGAR BRONFMAN, προέδρου του Παγκοσμίου Εβραϊκού Συμβουλίου

και COBI BENATOFF, προέδρου του Ευρωπαϊκού Εβραϊκού Συμβουλίου

ΜΕ ΤΗΝ ΑΠΟΦΑΣΗ της για τη διοργάνωση του σεμιναρίου που αφιερώθηκε στη μάστιγα του αντισημιτισμού, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή επέδειξε μίαν αξιόπαινη δέσμευση για την αντιμετώπιση του ζητήματος και την έναρξη μίας διαδικασίας ευρύτερου διαλόγου ανά την Ήπειρο.

Ωστόσο, τα σεμινάρια από μόνα τους δεν μπορούν να γιατρέψουν την πληγή του μίσους και της βίας η οποία συνοδεύει τον αντισημιτισμό. Είναι απλώς η αρχή, το μέσον για την επίτευξη ευρύτερων στόχων, οι οποίοι μπορούν να υλοποιηθούν μόνον εάν επιδείξουμε αποφασιστικότητα για τη συνέχιση της προσπάθειας.

Σήμερα, βρισκόμαστε σε ένα σταυροδρόμι και ελπίζουμε πως η πρωτοβουλία αυτή θα σηματοδοτήσει τη θέληση της Ευρώπης να μην συρθεί ξανά στο σκοτάδι.

Η ΡΗΤΟΡΙΚΗ και η βία που συνοδεύει τον αντισημιτισμό στην Ευρώπη έχουν προσεγγίσει ένα πρωτοφανές επίπεδο από τη λήξη του Β' Παγκοσμίου Πολέμου. Αυτό το οποίο προβληματίζει είναι οι αιτίες που προκάλεσαν την αναζωπύρωση του αντισημιτισμού και τα μέτρα τα οποία πρέπει να ληφθούν για την εξάλειψή του. Το πλέον σημαντικό στοιχείο που προέκυψε από το σεμινάριο είναι η αναγνώριση πως οι βίαιες εκδηλώσεις του αντισημιτισμού δεν αποτελούν αποκλειστικό προνόμιο των ακροδεξιών πολιτικών δυνάμεων. Οι σύγχρονοι αντισημίτες ταραχοποιοί είναι, κυρίως, εκείνοι οι οποίοι επιδιώκουν να μεταφέρουν τη σύγκρουση στη Μέση Ανατολή στο έδαφος της Ευρώπης.

Από την πλευρά μας, δεν επιθυμούμε να φιμώσουμε όσους ασκούν κριτική στην πολιτική που ακολουθεί η ισραηλινή κυβέρνηση. Το Ισραήλ είναι η μόνη χώρα της Μέσης Ανατολής στην οποία τα μέλη της κυβέρνησης, τα Μέσα Μαζικής Ενημέρωσης και οι πολίτες θέτουν ερωτήματα και

επικρίνουν τις πρακτικές και τη δράση της κυβέρνησης επί καθημερινής βάσης.

Στις εβραϊκές κοινότητες της Ευρώπης αλλά και του υπόλοιπου πλανήτη αντικατοπτρίζεται αυτό το φάσμα των πολιτικών απόψεων.

Αλλά το ζητούμενο δεν είναι οι επικρίσεις κατά του Ισραήλ... Κατά μείζονα λόγο, το ζητούμενο είναι η δαιμονοποίηση της χώρας ως εβραϊκού κράτους... Η πολιτική σκοπιμότητα δεν μπορεί να υπερβεί την ηθική ακεραιότητα. Οι ηγέτες των ευρωπαϊκών χωρών δεν μπορούν να επιτρέψουν η άσκηση κριτικής κατά του Ισραήλ να λειτουργήσει ως προοίμιο βίας υπό τη συγκάλυψη της ρητορικής του αντισημιτισμού...

ΕΠΙ ΑΙΩΝΕΣ, οι ιεροκήρυκες χρησιμοποιούσαν τις τερατώδεις συμβολικές αναπαραστάσεις αιμοδιψών Εβραίων οι οποίοι θανατώνουν τον Χριστό ως προκάλυμμα των προγραφών οι οποίες οδήγησαν σε αφανισμό πολλές εβραϊκές κοινότητες. Προς τιμήν της, η Ρωμαιοκαθολική Εκκλησία στο τέλος του περασμένου αιώνα διακήρυξε πως δεν ευθύνονται οι Εβραίοι για τη σταύρωση και τον θάνατο του Χριστού –κάτι το οποίο κατέστησε ασφαλέστερη τη διαβίωση των Εβραίων ανά τον πλανήτη. Αλλά, παρ' όλα αυτά, εξακολουθούμε να βρισκόμαστε σε επιφυλακή.

Πολύ φοβόμαστε ότι σήμερα στην Ευρώπη εξακολουθεί να υφίσταται ένα ανάλογο πνευματικό και πολιτικό κλίμα, καθώς ορισμένοι πολιτικοί ηγέτες, ακαδημαϊκοί και άνθρωποι των Μέσων Ενημέρωσης έχουν υιοθετήσει και προβάλλουν τη δαιμονοποίηση του Ισραήλ. Στο σημείο αυτό έγκειται το πρόβλημα: Αντί για τον αντισημιτισμό, δαιμονοποιείται το Ισραήλ.

Επομένως, το σεμινάριο αποτέλεσε μία λαμπρή ευ-

Συνέχεια στη σελ. 14

ΕΙΚΟΝΑ ΕΞΩΦΥΛΛΟΥ: Ο Μωυσής με τις Δέκα Εντολές.

Φίλων ο Αλεξανδρεὺς: Ο Ιουδαῖος Ελληνιστής

Του κ. ΣΤΑΥΡΟΥ ΓΚΙΡΓΚΕΝΗ

Η αλληγορική μέθοδος του Φίλωνα και το ὕφος του

Ο Φίλωνας χρησιμοποιεί σε μεγάλη έκταση την αλληγορική μέθοδο ερμηνείας των Γραφών. Σ' αυτό το σημείο αποτελεί συνεχιστή μιας παλιάς ελληνικής παράδοσης, γι' αυτό και πολλοί από τους αλληγορικούς ὅρους και τυπικές φράσεις που χρησιμοποιεί είναι κοινοί σ' αὐτόν, τον Πίνδαρο, τον Ἄρατο, τον Πλούταρχο κ.ά. Ανάλογοι ὅροι εμφανίζονται επίσης στον Κικέρωνα και τους νεοπλατωνικούς αλληγορικούς, ὅπως ο Πορφύριος και ο Σαλλούστιος.

Η αλληγορία μπορεί να χρησιμοποιηθεί για να μεταδώσει ένα φιλοσοφικό μήνυμα, το οποίο σε άλλη περίπτωση θα απαιτούσε μια μακρά διαλεκτική απόδειξη ή μακρόχρονη διδασκαλία. Είναι γνωστό ότι τόσο ο Πλάτωνας όσο και οι Στωικοί, αρχής γενομένης με το Ζήνωνα, χρησιμοποιούσαν σε μεγάλη έκταση την αλληγορία για να παρουσιάσουν ιδέες που θεωρούσαν ότι θα ήταν πολύ δύσκολο να εκτεθούν με αποδεικτικές μεθόδους. Επίσης, τα μυστικά των μυστηριακών θρησκειών αποκαλύπτονταν και συγχρόνως αποκρύπτονταν με τη χρήση μύθων, συμβόλων και αλληγοριών. Μάλιστα, σ' αυτήν την περίπτωση η αλληγορία θεωρείται ότι εγείρει στην ψυχή του μουσμένου το δέος, επειδή ακριβώς οι άνθρωποι εντυπωσιάζονται περισσότερο απ' αυτό που αφήνεται να εννοηθεί, παρά απ' αυτό που αποκαλύπτεται σαφώς¹. Η αλληγορία θεωρείται από τον Ερμογένη απαραίτητη για να επιτύχει κανείς την επισιμότητα σε θρησκευτικά και φιλοσοφικά θέματα (θεοί, φύση, κόσμος κ.τ.λ.)².

Μπορούμε, λοιπόν, να κατανοήσουμε το λόγο, για τον οποίο ο Φίλωνας καταφεύγει τόσο συχνά στην αλληγορία ή αποδίδει τη χρήση της σε ομάδες «φιλοσόφων» ὅπως οι Θεραπευτές στην Αίγυπτο. Αν σκεφτούμε, μάλιστα, ότι η χρήση της αλληγορίας για την ερμηνεία του κειμένου του Ομήρου και του Ησιόδου, των ιερών κατά κάποιο τρόπο γραφών των Ελλήνων, ήταν διαδεδομένη από παλιά, μπορούμε να υποθέσουμε ότι και ο Φίλωνας θα έκανε το αντίστοιχο βήμα για τις εβραϊκές γραφές. Στο Φίλωνα, ωστόσο, η αλληγορία λαμβάνει μια ελαφρώς διαφορετική μορφή. Αυτό οφείλεται σε μια μεγάλη διαφορά συνθηκών: ενώ, δηλαδή, οι αλληγορικές ερμηνείες του Ομήρου θεωρούν ότι τα γεγονότα που περιγράφει ο Ποιητής είναι μύθοι που πρέπει να ερμηνευτούν ως συμβολικές

παραστάσεις φυσικών διεργασιών ή κοσμικών μυστηρίων, ο Φίλωνας είναι υποχρεωμένος να θεωρήσει ότι το κείμενο της Βίβλου δεν έχει τίποτα το μυθικό. Για το Φίλωνα ο Μωυσής ως νομοθέτης διάλεξε τον ενδιάμεσο δρόμο ανάμεσα στη γυμνή έκθεση της αλήθειας και τους μύθους και τις φανταστικές ιστορίες των Ελλήνων. Στο Νόμο δεν υπάρχει τίποτα το μυθικό, τίποτα το ασεβές, ακόμη και στην επιφανειακή ερμηνεία του, σε αντίθεση με τον Όμηρο που στο ε-

πίπεδο του μύθου παρουσιάζει τους θεούς

με αναρίθμητα ελαττώματα. Δύσκολα ή προβληματικά χωρία του Νόμου αποτελούν ενδείξεις για την ανάγκη μιας βαθύτερης ερμηνείας, αλλά δεν υπάρχουν σ' αὐτόν οι περιπλανήσεις ή τα άλλα πάθη των θεών του Ομήρου ή των Αιγυπτίων. Τόσο ο Πλάτωνας όσο και ο Μωυσής έχουν αποκλείσει το μύθο και την εικονιστική τέχνη από τις πολιτείες τους, επειδή θεωρούν ότι εξαπατούν τον άνθρωπο και τον απομακρύνουν από την αλήθεια. Ο Μωυσής, όμως, απευθυνόταν σε όλους τους ανθρώπους όχι μόνο στους σοφούς. Γι' αυτό και οι πνευματικά ανώτεροι

άνθρωποι καταλαβαίνουν αμέσως ότι, όταν λόγου χάρι ο Θεός παρουσιάζεται οργισμένος από το Μωυσή, αυτή η οργή δεν πρέπει να γίνει αντιληπτή κυριολεκτικά, αλλά πρέπει να θεωρηθεί ότι αποσκοπεί στο να φοβίσει τον πνευματικά κατώτερο άνθρωπο και να τον κάνει να αποδεχτεί τους νόμους του Θεού. Ο Μωυσής, έτσι, θυμίζει έντονα Έλληνα φιλόσοφο νομοθέτη που χρησιμοποιεί τη δεισιδαιμονία για να επιβάλλει την τάξη στη μεγάλη μάζα των ανθρώπων. Πρόκειται για μια αρκετά σοφιστική άποψη για το πώς οι αλληγορίες ενσωματώθηκαν στο κείμενο των Γραφών, αλλά δεν συναντάμε κάτι παρόμοιο στην ομηρική αλληγορία. Έτσι, ο Μωυσής παρουσιάζεται όχι σαν μια Σφιγγα ή σαν μια Σίβυλλα: η δική του μορφή προφητείας και διδασκαλίας είναι πολύ διαφορετική από εκείνη των Αιγυπτίων ιερέων και των ελληνικών μαντείων. Τα μυστήρια του Μωυσή προσεγγίζονται με τη βοήθεια της λογικής εκείνων που είναι πνευματικά έτοιμοι και γοητευμένοι από τη νομοθεσία του. Στη νομοθεσία αυτή η κυριολεκτική ερμηνεία μπορεί να είναι εξίσου έγκυρη. Ο Μωυσής μπορεί να απευθύνεται στο κοινό του σε πολλά επίπεδα, αλλά κανένα απ' αυτά τα επίπεδα δεν αποτελεί απλό μύθο ή αίνιγμα.

Περνώντας στο χαρακτήρα του λεξιλογίου και του ύφους του Φίλωνα, ειδικά όσον αφορά τους φιλοσοφικούς όρους που χρησιμοποιεί, πρέπει να σημειώσουμε ότι είναι εξαιρετικά πλούσιο: ο συγγραφέας αντλεί τους φιλοσοφικούς του όρους αφειδώς από την Ακαδημία, τον Περιπάτο και τους Στωικούς. Όπως ο Πλούταρχος και ο ψευδοΛογγίνος, ο Φίλωνας αγαπά πολύ τις λεκτικές αντιθέσεις, τα συνώνυμα και άλλους τρόπους διπλασιασμού του λόγου. Σπάνια χρησιμοποιεί μόνο μια λέξη, όταν υπάρχουν περισσότερα δυνατά συνώνυμα για την έννοια που θέλει να εκφράσει. Επίσης άφθονοι στο έργο του είναι κατάλογοι αρετών, παραπτώματων, καθηκόντων, καθώς και διαφόρου τύπου φιλοσοφικές κατηγοριοποιήσεις. Οι λέξεις αυτών των καταλόγων διατάσσονται συχνά σε ομάδες των τριών ή των πέντε, με το τελευταίο μέλος της ομάδας να λειτουργεί ως κορύφωση. Ο Φίλωνας χρησιμοποιεί εκτεταμένα τη μεταφορά, την παρομοίωση και τις πλατιές συγκρίσεις, τις οποίες αναπτύσσει με ένα εξαιρετικά διανθισμένο και γεμάτο πληρότητα ύφος. Ενώ ο Επίκτητος, για παράδειγμα, αρκείται σε ολιγάριθμους όρους από το λεξιλόγιο του πλοίου και της καταιγίδας, ο Φίλωνας σε ανάλογες περιπτώσεις διευρύνει την εικόνα με τη χρήση άφθονων συνωνύμων και με την αξιοποίηση περισσότερων ναυτικών όρων, πολλοί από τους οποίους συναντώνται μόνο στους ποιητές.

Σε γενικές γραμμές η γραμματική και το λεξιλόγιο

του Φίλωνα ανταποκρίνονται σε έναν μετριοπαθή λογοτεχνικό Αττικισμό. Ο συγγραφέας δεν περιορίζεται σε ένα σύνολο λέξεων αντλημένων από τους αττικούς πεζογράφους του 5ου και 4ου αιώνα π. Χ. Από την άλλη αποφεύγει εσκεμμένα λαϊκούς τύπους και εκφράσεις της ελληνιστικής κοινής. Είναι απαλλαγμένος από την επίδραση των Ελληνικών της μετάφρασης των Εβδομήκοντα, την οποία πολλές φορές παραθέτει διορθωμένη ή την παραφράζει. Χρησιμοποιεί πολλές λέξεις που συναντώνται σε μεταγενέστερους από την κλασική εποχή συγγραφείς, όπως ο Πολύβιος, ο Διόδωρος ο Σικελιώτης και ο Διονύσιος ο Αλικαρνασέας. Ορισμένοι από τους γραμματικούς και ρητορικούς όρους που χρησιμοποιεί απαντούν για πρώτη φορά στο Διονύσιο ή το Φιλόδημο, ακριβώς επειδή η ανάπτυξη και η πλήρης εξειδίκευση της σχετικής ορολογίας συνέβη κατά την ελληνιστική εποχή. Καθώς η στωική φιλοσοφία, η γραμματική και η αλληγορική ερμηνεία ασκούν σημαίνουσα επιρροή στη φιλοσοφία του Φίλωνα, είναι λογικό να συμπεράνουμε ότι ο τελευταίος δέχτηκε την επίδραση της λόγιας ελληνιστικής πεζογραφίας.

Και η πλατωνική παράδοση προσέφερε στο Φίλωνα ένα πλήθος τεχνικών όρων αλλά και εικόνων και ποιητικού λεξιλογίου. Ο Φίλωνας δίνει συχνά ένα πλατωνικό χρώμα στο ύφος του, μια εντύπωση που τη δημιουργεί χρησιμοποιώντας λέξεις και φράσεις οικείες από τους πλατωνικούς διαλόγους αλλά και εικόνες και παρομοιώσεις από την πλατωνική λογοτεχνική φάρετρα: το άρμα, οι εικόνες φωτός, οι αγώνες της ψυχής στη διάρκεια του ταξιδιού της αποτελούν προσφιλείς πηγές εικονοπλασίας για το Φίλωνα, όπως και για άλλους συγγραφείς της εποχής του. Αντίθετα, η διάκριση μεταξύ μύθου και διαλεκτικής, που τόσο emphaticά διατυπώνει ο Πλάτωνας και διατηρούν ο Πλούταρχος και ορισμένοι μεταγενέστεροι Πλατωνικοί, δε φαίνεται να είναι τόσο σημαντική για το Φίλωνα.

Πολλές από τις λέξεις που χρησιμοποιεί ο Φίλωνας απαντούν για πρώτη φορά σ' αυτόν. Κάποιες απ' αυτές οφείλονται στην τάση του Φίλωνα να χρησιμοποιεί συνώνυμα για να συμπληρώνει το λόγο του. Έτσι, για παράδειγμα, στο κεφάλαιο 59 του έργου *Ότι άτρεπτον το θεϊον* πλάι στον ελληνιστικό όρο *ανθρωπόμορφον* δημιουργεί τον όρο *ανθρωποπαθές*. Πολλές από τις λέξεις που πρωτοεμφανίζονται στο Φίλωνα χρησιμοποιούνται επίσης και από τον Πλούταρχο. Καθώς ο Πλούταρχος δεν απέχει και τόσο χρονικά από το Φίλωνα και είναι απίθανο να έχει επηρεαστεί απ' αυτόν, φαίνεται ως πιθανό το ενδεχόμενο και οι δυο συγγραφείς να αντλούν από λό-

γίους, αλλά όχι αρχαϊστές, Έλληνες πεζογράφους του 3ου αιώνα π.Χ. και εξής. Έτσι, ο Φίλωνας φαίνεται ότι διατηρεί για χάρη μας κάτι από την υψηλή ποιότητα της φιλοσοφικής γραμματείας της ελληνιστικής εποχής, πριν από την επίδραση του Αττικισμού του 1ου αιώνα π.Χ.

Η θέση του Φίλωνα στην ιστορία της φιλοσοφίας

Έχει αμφισβητηθεί κατά καιρούς η αξία και η θέση του Φίλωνα στην ιστορία της φιλοσοφικής σκέψης. Αυτή η αμφισβήτηση εκπορεύεται από τη μάταιη προσπάθεια να ανασυγκροτηθεί ένας συνεκτικός Φιλωνισμός κατά το πρότυπο του Πλατωνισμού ή άλλων φιλοσοφικών συστημάτων. Ο Φίλωνας δεν πρέπει να μελετάται αποκομμένος από το ερμηνευτικό και απολογητικό πλαίσιο των πραγματειών του. Η μελέτη του είναι αποδοτική, μόνο όταν τονίζεται η ιδιότητα του ως ερμηνευτή των Γραφών και λαμβάνεται υπόψη τόσο η ιουδαϊκή όσο και η ελληνική αλλά το κάνει αυτό στο επίπεδο του Λόγου του ως τύπου του νοητού κόσμου. Αλλιώς: ο Θεός δημιουργεί τον κόσμο με την αμφίεση της δημιουργικής του δύναμης και με τη μεσολάβηση του Λόγου ως οργάνου της δημιουργίας.

Η αρνητικότητα της ύλης

Η δημιουργία είναι πρώτα απ' όλα ο μετασχηματισμός της αταξίας σε τάξη. Η ύλη είναι το ακατέργαστο υπόβαθρο από το οποίο ο Θεός μορφοποίησε το σύμπαν. Άρα η ύλη ταυτίζεται με την προϋπάρχουσα αταξία, το βασίλειο του χάους. Η ιδέα της ύλης ως υποβάθρου μπορεί να ανιχνευτεί στον Αριστοτέλη και στο στωικό δόγμα της παθητικής αρχής. Συμβολικά ονομάζεται δυάδα ή θηλυκό στοιχείο της φύσης. Ο Φίλωνας δεν προτείνει τη δημιουργία της ύλης από το Θεό εκ του μηδενός. Αντίθετα, η ύλη υπάρχει κατά κάποιο τρόπο ως ένα δευτερεύον βασίλειο πλάι στο βασίλειο του Θεού. Εντούτοις, η ύλη δεν έχει πραγματική και απόλυτη ύπαρξη όπως ο Θεός. Με την άρνηση αυτή ο Φίλωνας αποφεύγει την τελευταία στιγμή το δυϊσμό. Αν πάψει να επενεργεί επάνω της η δημιουργική δύναμη του Θεού, θα διαλυθεί στην αταξία που έχει έμφυτη μέσα της. Εντούτοις, η ύλη, παρά την αρνητικότητα και την παθητικότητα της, δεν αποτελεί την αιτία του κακού στον κόσμο, μια δεύτερη αρχή που ενεργεί ενάντια στο καλό, όπως στα δυιστικά ή γνωστικά συστήματα. Η αιτία του κακού εντοπίζεται από το Φίλωνα στην ελεύθερη βούληση της ψυχής και τις λανθασμένες επιλογές αυτής της βούλησης.

Ο Φίλωνας και ο Χριστιανισμός

Αν ο Φίλωνας αποτελεί έναν σύνδεσμο ανάμεσα στον Ελληνισμό και τον Ιουδαϊσμό, είναι επίσης και ένας σύνδεσμος μεταξύ Ιουδαϊσμού και Χριστιανισμού. Πέρα από τις ομοιότητες του φιλώνειου Λόγου και του Λόγου στο *Κατά Ιωάννην ευαγγέλιο* υπάρχει μια ορισμένη συνάφεια ανάμεσα στο Φιλωνισμό και την Καινή Διαθήκη. Οι αντιλήψεις του Φίλωνα για τη συνείδηση ως εσωτερικό κριτή, για το Πνεύμα, για την πίστη, την αθανασία και άλλες παρόμοιες ιδέες παρουσιάζουν ομοιότητες με τη χρήση των αντίστοιχων όρων στις επιστολές της Καινής Διαθήκης. Σε κάποιες περιπτώσεις ο Φίλωνας και η Καινή Διαθήκη ερμηνεύουν με τον ίδιο αλληγορικό τρόπο περιστατικά της Παλαιάς Διαθήκης.

Κατά τον 1ο χριστιανικό αιώνα οι ομοιότητες ανάμεσα στο Φίλωνα και το νεοεμφανισθέντα χριστιανισμό θα μπορούσαν να ερμηνευτούν ως παράλληλα που πηγάζουν από την κοινή ιουδαϊκή πηγή και ατμόσφαιρα, ενδεχομένως τον κοινό εννοιολογικό εξοπλισμό της ελληνικής γλώσσας. Δεν υπάρχει άμεση επαφή ή συνειδητός δανεισμός. Στους επόμενους, όμως, αιώνες οι Πατέρες της Εκκλησίας θεώρησαν το Φίλωνα ένα είδος αυθεντίας, την οποία έσπευσαν να αξιοποιήσουν. Αξιοποίησαν το φιλώνειο τρόπο ερμηνείας των Γραφών, για να ανακαλύψουν τύπους του Χριστού στην Παλαιά Διαθήκη. Ο Φίλωνας θεωρήθηκε ψυχή εκ φύσεως χριστιανική, ιδιαίτερα σε σχέση με το δόγμα του για το θείο Λόγο. Επιδράσεις του παρατηρούνται στον Ιουστίνο, τον Ευσέβιο, τον Αμβρόσιο και ιδιαίτερα στον Κλήμεντα Αλεξανδρείας και τον Ωριγένη. Η ομοιότητα των απόψεών του με τις χριστιανικές αντιλήψεις βοήθησε στο να διασωθεί μεγάλο μέρος του έργου του.

Παραπομπές:

1. Δημήτριος, *Περί ερμηνείας* 99-102: *Μεγαλείον δε τι εστί και η αλληγορία, και μάλιστα εν ταις απειλαις, οίον ως ο Διονύσιος, ότι οι τέττιγες αυτοίς άσονται χαμάθεν. Ει δ' ούτως απλώς είπεν, ότι τερμεί την Λοχρίδα χωράν, και οργιλώτερος αν εφάνη και ευτελέστερος, νυν δε ώσπερ συγκαλύμματι του λόγου τη αλληγορία κέχρηται' πάν γαρ το υπονοούμενον φοβερώτερον, και άλλος εικάζει άλλο τι' ο δε σαφές και φανερόν, καταφρονείσθαι εικός, ώσπερ τους αποδεδυμένους. Διό και τα μυστήρια εν αλληγορίας λέγεται προς έκπληξιν και φρίκην, ώσπερ εν σκότῳ και νυχτί έοικεν δε και η αλληγορία τῷ σκότῳ και τη νυχτί. Φυλάττεσθαι μέντοι καπὶ ταύτης το συνεχές, ως μη αίνημα ο λόγος ημῖν γένηται, οίον το επί της σικίας της ιατρικής.*
2. *Περί ιδεών*, 1.6.

[Απόσπασμα από την πολυσέλιδη εισαγωγή του κ. Σταύρου Γκιργκένη στο βιβλίο «Φίλων ο Αλεξανδρεύς: Ιουδαϊσμός, Ελληνισμός, Εσσοί και Θεραπευτές», (έκδοση «Ζήτρος», Θεσσαλονίκη 2003). Άρθρα για τον Φίλωνα έχουν δημοσιευθεί στο περιοδικό μας στα τεύχη 8/σελ. 13 και 57/10].

Ο Ιώβ και οι βυζαντινές του ερμηνείες στον εικονογραφημένο κώδικα 3 της I. Μονής Σινά

(Παρουσίαση της ομοιοτυπικής εκδόσεως του έργου)¹

ΤΟΥ Κ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ Ι. ΜΠΕΛΕΖΟΥ

Είναι γεγονός ιδιαίτερος ευχάριστο ότι τα τελευταία χρόνια κάποιοι εκδότες, και στην πατρίδα μας, προχωρούν δυναμικά στην αναπαραγωγή πολύτιμων ελληνικών χειρογράφων, μεγάλων κυρίως Μονών του Ελληνισμού, με τη μέθοδο της ομοιοτυπίας (facsimile). Παράδειγμα χαρακτηριστικό αποτελεί η συγκεκριμένη έκδοση, η οποία έρχεται να προσφέρει στο ελληνικό και το απανταχού της γης αναγνωστικό κοινό τον κώδικα 3 της I. Μονής Σινά, από τον 10^ο μ.Χ. αιώνα. Ο κώδικας περιέχει το ελληνικό κείμενο του βιβλίου του Ιώβ, εφοδιασμένο με τις ερμηνείες παλαιών εξηγητών και εικονογραφημένο σε κάποιο μικρογραφικό εργαστήριο της Κωνσταντινούπολης, πολύ πιθανόν αυτό της I. Μονής Στουδίου. Η παρουσιαζόμενη εδώ ομοιογραφική έκδοση, φιλοτεχνημένη από τη “Γραφίδα Εκδοτική Α.Ε.”, αναπαράγει το περιεχόμενο του κώδικα, συνοδεύεται δε από δύο τόμους εισαγωγικών στο βιβλίο και τις ερμηνείες του κειμένων, σε γλώσσα αντιστοίχως ελληνική και αγγλική².

As δούμε, όμως, εν πρώτοις ποιάς είναι ο Ιώβ!

Ο Ιώβ είναι ο πρωταγωνιστής ενός δράματος ηλικίας 3.800 ετών· δίκαιος, ανθρώπινος, παγκόσμιος και διαχρονικός· ο Ανατολίτης που για κάποιους έζησε το 1800 π.Χ. και τα πάθη του ιστόρησε σπουδαίος Εβραίος ποιητής τον 6^ο π.Χ. αιώνα. Ο τελευταίος διοχέτευσε τον λυρισμό του σε κομμάτια που θα ζήλευαν ίσως ένας Αισχύλος, ένας Οράτιος, ένας Πίνδαρος,³ σ’ ένα κείμενο κορυφαίο της παγκόσμιας λογοτεχνίας, που μεταφρασμένο στα ελληνικά κυκλοφορεί ήδη από τον 3^ο π.Χ. αιώνα.

Ιώβ: Ο τόσο αρχαίος, και συνάμα τόσο σύγχρονος, για τις δοκιμασίες και τ’ αναπάντητα ερωτήματά του.

Ο πονεμένος, ο ευαίσθητος, ο στοχαστικός, ο πολύπαθος και στην καρδιά του τόσο καθαρός.

Ο προδομένος απ’ τους φίλους, και παρηγορημένος από το Θεό. Ένα πρότυπο πολύ ανθρώπινο και πολύ δυνατό στην αδυναμία του, φορέας μιας άλλης δυνάμεως: της εσωτερικής ελευθερίας που πηγάζει από την πίστη και την αγάπη.

Ο Ιώβ είναι Άνθρωπος, ούτε Θεός ούτε διάβολος.

Ένας ακροβάτης της ελευθερίας, ένας αγωνιστής που καθημερινά ισορροπεί μεταξύ ζωής και θανάτου, ελπίδας κι απόγνωσης, πίστεως και απιστίας, ομολογίας και αμφιβολίας, ένα υπέρχρονο παράδειγμα ειλικρινείας.

Ιώβ: Ο διδάσκαλος ο σοφός, ο δίκαιος και προφητικός, ο κήρυκας ενός Θεού ο οποίος δεν χωρεί στους υπολογισμούς μας, δεν υποτάσσεται στη λογική μας, στην ευσέβεια, την άρνηση ή τους ορισμούς μας· ενός Θεού που γνωρίζεται –στο τέλος– ως αγάπη, ως το αιώνιο Εγώ που έρχεται σε κοινωνία με ένα Σύ το οποίο εως θάνατο, ως φίλο, ως οικείο του, Τον αναζητεί.

Ιώβ: Ο τύπος της καρτερίας και της αληθινής φιλοσο-

φίας, της αγωνιστικότητας και της φιλανθρωπίας.

Μας διορθώνει με τη σιωπή του, κάθε φορά που ζητούμε το νόημα στον πόνο, κάθε φορά που εκστομίζουμε τα απρόσωπα «γιατί», κάθε φορά που μονότονα ρωτούμε: «Γιατί υπάρχει τό κακό στον κόσμο, η θλίψη και η φτώχεια, η αδικία κ’ η κακία, η ασθένεια και ο θάνατος;»· κάθε φορά που απεκδυόμεθα την προσωπική μας ευθύνη για την ταραχή που υπάρχει γύρω μας, κάθε φορά που λησμονούμε την ενέργεια που εκλύει η ένωση της προσευχής με την αγάπη, της ταπεινώσεως με την εγρήγορση, της μετανοίας με τη συμπιλίωση.

Ιώβ: Ο ήρωας που απ’ τα βάθη των αιώνων μάς θυμίζει τη μυστική δύναμη της πίστης, της πίστης η οποία, μόνον όταν αγαπάει, μπορεί και ζει (κι αυτός είναι ο λόγος που αποδέχεται ο Θεός την πρόκληση, το βλάσφημο «στοίχημα» του διαβόλου για το πρόσωπο του Ιώβ!) της πίστης των ταπεινών και καταφρονεμένων, οι οποίοι, ενώ δοκιμάζονται, ευχαριστούν, ενώ διώκονται, ευλογούν, ενώ τα χάνουν όλα, φιλοσοφούν, κι αξιώνονται να βλέπουν μέσα στο σκοτάδι το φως, πριν απ’ το θάνατο την ανάσταση, κάτω απ’ τα γκρεμισμένα μας είδωλα την ομορφιά της αγάπης που διαρκώς σώζει τον κόσμο.

Η παραπάνω πίστη για αιώνες στήριξε και στηρίζει Χριστιανούς και Ιουδαίους, αγωνιστές της υπομονής και της ελπίδας, της δικαιοσύνης και της αρετής. Ο τύπος του πειραζομένου και του Πάσχοντος, του μάρτυρα και του ασκητή, του αντιστασιακού του πνεύματος, με την όρθια κι ευγενική ψυχή, συνδέθηκε για πάντα με του Ιώβ την αρετή, με την «ιώβειο» –όπως τη γνωρίζουμε όλοι– ανδρεία υπομονή, διαπότισε μάλιστα τη λατρεία και την Τέχνη, έγινε υπόδειγμα βίου για άνδρες και γυναίκες, ενέπνευσε μεγάλους συγγραφείς.

Σ’ ένα περιβάλλον που μοιάζει να παλινδρομεί από την ι-

σοπέδωση των χαρακτήρων στην παλινόστηση των αποκλεισμών, από την “παγκοσμιοποίηση” των τεχνικών αναγκών στον επαρχιωτισμό των ιδεών, από τη μαζικότητα και τη γενικευμένη αποχή στον εθνικισμό και το θρησκευτικό φανατισμό, είναι χρήσιμο να θυμάται κανείς ότι έργα σαν αυτό, όπου συνυπάρχουν ο Άραβας πρωταγωνιστής, ο Εβραίος ποιητής κι ο ελληνόφωνος μεταφραστής, σφράγισαν τη δημιουργία ενός Δάντη ή ενός Γκαίτε, ενός Μιλτωνος ή ενός Ουγκώ, ενός Κίρκεγκωρ ή ενός Ντουστογιέφσκι⁴. Μια τέτοια υπενθύμιση καθιστά εξαιρετικά πολύτιμο το χειρόγραφο που διεφύλαξαν επί αιώνες, ως κόρη οφθαλμού, οι πατέρες της Ι. Μονής Σινά, διότι μας δείχνει πώς λειτουργεί, τελικά, ένα βιβλικό κείμενο (συγκεκριμένα εδώ το βιβλίο του Ιώβ) σ’ ένα περιβάλλον εν πολλοίς διαφορετικό από την εποχή της σύνθεσής του κι από τη δική μας, μα ωστόσο αρκετά οικουμενικό, όπως αυτό του Βυζαντίου, σ’ ένα πλαίσιο ερμηνείας όπου δεν απορρίπτεται, αλλά αντιθέτως προβάλλεται το διαφορετικό.

Ας δούμε όμως, στη συνέχεια, τι περιέχει ο *περγαμνός κώδικας 3 της Ι. Μονής Αγίας Αικατερίνης Σινά*, τον οποίον έχουμε σήμερα στη διάθεσή μας χάρη στα μέσα της σύγχρονης τυποτεχνικής!

I. Πρώτον, το αριστουργηματικό δράμα του Ιώβ στη γνωστή μετάφραση των Εβδομήκοντα (Ο’) ελληνοφώνων Ιουδαίων ερμηνευτών, την οποία η παράδοση θέλει να έχει εκπονηθεί τον 3^ο αιώνα π.Χ. και η οποία εδώ και 2000 περίπου χρόνια συναποτελεί –μαζί με την Καινή Διαθήκη– την επίσημη Βίβλο της Ορθοδόξου Εκκλησίας.

II. Τα 42 κεφάλαια του βιβλίου του Ιώβ μοιράζονται σε μικρές ενότητες («λήμματα»), που σημειώνονται στο κέντρο εκάστου φύλλου και συχνά συνοδεύονται από τις διαφορετικές μεταφραστικές γραφές των Ακύλα, Θεοδοτίωνος και Συμμάχου, οι οποίοι –μεταξύ 2^{ου} και 3^{ου} μ.Χ. αιώνα– μετέφρασαν ωσαύτως την Ιουδαϊκή Βίβλο στα ελληνικά, κατ’ αντιπαράθεση προς τη χριστιανική πλέον μετάφραση των Ο’.

Γύρω από κάθε «λήμμα» παρατάσσονται ποικίλες ερμηνείες πάνω στο ίδιο βιβλικό κείμενο, προερχόμενες από ένα πλήθος χριστιανών ερμηνευτών που ασχολήθηκαν ευκαιριακά ή υπομνηματιστικά με τον Ιώβ.

Ονόματα όπως του Ωριγένη, του Διδύμου του Τυφλού, του Ευαγρίου, του Γρηγορίου Νύσσης, του Ιωάννου του Χρυσοστόμου, του Πολυχρονίου, του Ολυμποίδου, και άλλων ερμηνευτών από το 2^ο ως τον 6^ο αιώνα, επανέρχονται συνεχώς και σχηματίζουν μια αλυσίδα εισαγωγών («προθεωριών») και σχετικών με το εκάστοτε λήμμα ερμηνειών, που βοηθούν τον αναγνώστη του χειρογράφου να λάβει υπ’ όψιν του περισσότερες της μιας ερμηνευτικές εκδοχές.

Το σύστημα αυτό πολυσυλλεκτικού υπομνηματισμού, γνωστό σήμερα με την ονομασία «ερμηνευτικές Σειρές», εκφράζει χαρακτηριστικά το «συνθετικό» πνεύμα του τόσο παρεξηγημένου κατά τους παρελθόντες αιώνες Βυζαντίου. Ερμηνείες παλαιές και νέες, γνωστών και λιγότερο γνωστών, Ορθοδόξων και «αιρετικών», Ελλήνων και Ανατολικών, ανθρώπων της πρωτεύουσας και επαρχιωτών, κληρικών και λαϊκών, ανθολογούνται χωρίς διάκριση, και συγκροτούν το δομικό υλικό των «Σειρών». Ερμηνείες κατά γράμμα ή κατ’ αλληγορίαν, ερμηνείες που αναγνωρίζουν στον Ιώβ το αιώνιο σύμβολο της υπομονής, της αρετής και της δικαιοσύνης, το πρότυπο των μεσσιανικών παθών, τον νικητή των καθημερινών πειρασμών, τον γενναίο και ανυπερηφάνευτο αγωνιστή...

Οι Βυζαντινοί πρόγονοί μας έδειξαν μιαν ιδιαίτερη προτίμηση στο είδος αυτό της συλλογής ερμηνειών. Μ’ αυτό δεν εξέφραζαν –νομίζουμε– απλώς την ανεκτικότητα ή το

μεγάθυμο πνεύμα της αυτοκρατορικής ιδεολογίας. Περισσότερο έδειχναν ότι αντιλαμβάνονταν την ανάγκη που έχουν πάντοτε οι ερμηνευτές να ξεκινούν το έργο τους, έχοντας πολλά ερεθίσματα, την ανάγκη να παραπέμπουν με σαφήνεια στις καταγεγραμμένες τάσεις, να κατανοούν ακριβώς το πεδίο που θέλουν να περιγράψουν ή να υπερβούν. Πέρα όμως απ’ αυτήν την ακαδημαϊκή –θα λέγαμε– ανάγκη, υπάρχει η πρόθεση του ερμηνευτή να εισέλθει στο βάθος που κρύβεται στο γράμμα, να παρακάμψει τις όποιες διαχωριστικές γραμμές. Προσπαθεί να δει την ουσία κάτω απ’ αυτό που φαίνεται, την αλήθεια ανεξάρτητα από τα πρόσωπα και τις αδυναμίες τους.

Πίσω, λοιπόν, απ’ τη συμπάθεια των Βυζαντινών στις «Σειρές» δεν υπάρχει μόνον ο σεβασμός προς την παράδοση, προς την πείρα των προγενεστέρων, προς την αναντίλεκτη αυθεντία των Πατέρων, υπάρχει, πολύ περισσότερο, ο σεβασμός στην αλήθεια του άλλου ως προσώπου, σεβασμός ο οποίος μας επιτρέπει να αναγνωρίζουμε στον άλλο την προσωπική του αλήθεια, να κατανοούμε τη δική του εκδοχή, να παραδεχόμαστε σ’ αυτά που λέει το αληθινό, ακόμη κι όταν διαφωνούμε μαζί του σε πράγματα –για μας– θεμελιακά. Αυτήν την ανθρωπολογική αρχή θα άξιζε, ίσως, να κρατήσει κανείς απ’ τη βυζαντινή πρακτική της ερμηνείας των Γραφών μέσω «Σειρών».

III. Εκτός, όμως, από κείμενο και ερμηνείες, το σιναιτικό χειρόγραφο του Ιώβ περιέχει και εικόνες: Είκοσι επτά μικρογραφημένες παραστάσεις, με στοιχεία κλασικά και σύγχρονως εξπρεσιονιστικά, με πρότυπα που ανάγονται ήδη στον 4^ο μ.Χ. αιώνα. Οι εν λόγω παραστάσεις καλύπτουν το κυρίως αφηγηματικό μέρος του βιβλίου του Ιώβ, τα πρώτα του δύο δηλαδή κεφάλαια. Αν και πολύ μικρός –συγκριτικά με τον αριθμό των κεφαλαίων– ο αριθμός των μικρογραφιών, αποτελούσε απαραίτητο συμπλήρωμα για ένα επιμελημένο χειρόγραφο όπως ο περγαμνός κώδικας 3 του Σινά, πόσω μάλλον όταν το ίδιο το βιβλίο του Ιώβ περιείχε υλικό αφηγηματικό για μια ιστορία πολύ δημοφιλή, με άλλους λόγους, υλικό ικανό και άξιο να εξεικονισθεί⁵.

Η ξεχωριστή θέση της εικόνας στην ανατολική χριστιανική παράδοση είναι λίγο-πολύ γνωστή και δεν χρειάζεται –νομίζουμε– εδώ να επανατονηθεί. Για την ιστορία, εξάλλου, και την τέχνη της βυζαντινής μικρογραφίας έχει πολλαπλές και –θα λέγαμε– ποιητικές ομιλήσει ο αείμνηστος Καθηγητής και συνεργάτης του παρουσιαζόμενου έργου Ακαδημαϊκός Γεώργιος Γαλάβαρης, ο οποίος απρόσμενα αποχαιρέτησε τον πλήρη κλαυθμών και πόνων κόσμο μας στις 30 Μαρτίου του 2003. Ας είναι η εδώ αναφορά μας ένα μικρό μνημόσυνο!

Αυτό που θα ενδιέφερε ίσως την ομήγυρή μας περισσότερο, θα ήταν η γενικότερη θέση των βιβλίων, και δη των εικονογραφημένων, στο Βυζάντιο. Η απόκτηση, η δωρεά και η χρήση τέτοιων βιβλίων προϋπέθεταν, αναμφίβολα, ένα υψηλό κοινωνικο-οικονομικό και μορφωτικό επίπεδο. Πολλές φορές, πάλι, η παραγγελία τους αποτελούσε μέσον προβολής μιας αριστοκρατικής συνειδήσης, πραγματικής ή επιθυμητής. Δε γνωρίζουμε, ωστόσο, αν ο παραγγελιοδότης είχε πάντοτε αίσθηση της προσπάθειας των ζωγράφων να συνδέσουν την αλήθεια των λόγων με το κάλλος της μορφής, τη θεολογική προοπτική με την κλασικιστική αναζήτηση. Το βέβαιο είναι ότι οι μικρογραφίες, με την επενέργεια της εναλλαγής των χρωμάτων, καθιστούσαν το χειρόγραφο πιο ελκυστικό, και για τους μη λογίους το περιεχόμενό του πιο παραστατικό. Λίγες ίσως αλλά εντυπωσιακές, οι μικρογραφίες διαίωνιζαν τον κάτοχο μαζί με τον καλλιτέχνη. Ανέδιδαν, όπως αναδίδουν ακόμη, μέσα απ’ τις σελίδες τους έναν αέρα κοσμοπολιτικό, έναν αέρα Βυζαντίου στις πιο όμορφες στιγμές του.

Αυτόν τον αέρα φαίνεται να ζήλεψε –αρκετούς αιώνες αργότερα– ένας γνωστός Άγγλος φιλέλληνας, ο λόρδος Guilford (1766-1827), ο οποίος εν συνεχεία έγινε και Ορθόδοξος, ίδρυσε δε το α' Ελληνικό Πανεπιστήμιο, την περίφημη Ιόνιο Ακαδημία. Ο γνήσιος τούτος περιηγητής, επισκεπτόμενος την Πάτμο (15-Αύγουστο του 1810), είδε τον αντιστοιχο κώδικα του Ιώβ που υπήρχε στην Ι. Μονή Ιωάννου του Θεολόγου (πρόκειται για τον Πατμιακό κώδικα 171, που προέρχεται από τον 7/8ο αιώνα) και τον επεθύμισε όσο τίποτε στον κόσμο: «Ανάμεσα – έγραφε– στα χειρόγραφα, το μόνο που ήθελα να αποκτήσω πραγματικά ήταν ένα βιβλίο του Ιώβ με ωραία εικονογράφηση και ερμηνείες πάνω σε περγαμνή»⁶.

Ο Guilford δεν κατόρθωσε ν' αποκτήσει, τελικά, το ίδιο το χειρόγραφο, βρήκε, ωστόσο, αυτό που ανεπιγνώστα διαβίου αναζητούσε. Όπως το βρήκε κι ο Ιώβ, ο οποίος αν και –κατ' άνθρωπον– όλα τα έχασε (περιουσία, όνομα, φίλους, γυναίκα και παιδιά), δεν έχασε το νου του, δεν έχασε την πίστη του και την ανθρωπιά. Έμεινε αυτός που ήταν! Δεν πρόδωσε τα πιστεύω του, δεν μετέλλαξε τις αξίες του. Παρέμεινε σταθερός, επειδή ήταν πάντοτε ταπεινός. Γι' αυτό μπόρεσε και διατήρησε, σε στιγμές μεγάλης ευτυχίας και σε ώρες μεγάλης δυστυχίας, την εσωτερική του ισορροπία. Δε διαπραγματεύτηκε ποτέ την αγάπη προς τον Κύριο του ούτε ζήτησε αντ' αυτής ή χάριν αυτής να μη γνωρίσει πειρασμό και πόνο, να εξαιρεθεί δηλαδή απ' την κοινή των ανθρώπων μοίρα. Έμαθε να ξεχωρίζει εκείνα που διαρκούν από αυτά που απλώς φαίνονται, και κατόρθωσε να νικήσει το χρόνο, μαζί του νίκησε, χωρίς να το επιδώσει, τον πόνο και το θάνατο.

Αν εξακολουθείτε να διερωτάσθε για το μήνυμα του Ιώβ σε μια εποχή σαν τη δική μας, αυτός ο ίδιος είναι το μήνυμα, η γενναιότητα και το αγωνιστικό του ήθος. Η απάντησή του, αναλλοίωτη στο πέρασμα των χρόνων, διδάσκει ακόμη την πίστη, την ελπίδα και την αγάπη. Η μαρτυρία του, μαρτυρία ανθρώπου που έφθασε στ' άκρα του πόνου, χωράει σε λίγες μόνον φράσεις, και τούτο είναι του Ιώβ το μυστικό:

«Ο Κύριος είν' Εκείνος που μας έπλασε κι όλα τα δίνει, κι Αυτός –αν θέλει– πίσω τα ζητεί.

Άς είναι, λοιπόν, τ' όνομά Του,

για τα καλά, για τ' άσχημα,

για όλα, ευλογημένο!».

Παραπομπές:

1. Η παρουσίαση πραγματοποιήθηκε την 19η Νοεμβρίου του 2003, σε ειδική εκδήλωση που διοργάνωσαν η Ιερά Μονή Σινά και η "Γραφίδα Εκδοτική Α.Ε." στο Βυζαντινό Μουσείο Αθηνών.
2. Έκαστος τόμος προλογίζεται από τον αρχιεπίσκοπο Σινά και Ραϊθώ κ. Δαμιανό, τον εκδότη Μιχαήλ Νούση και τον Καθηγητή του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης Μιλτιάδη Κωνσταντίνου, περιέχει δε τις κάτωθι επιστημονικές εργασίες, στην ελληνική και την αγγλική γλώσσα αντιστοιχώς: α) (+) Γεωργίου Γαλάβαρη, Ομ. Καθηγητού του Πανεπιστημίου McGill Καναδά και Ακαδημαϊκού, «*Ιώβ: Ποίημα του πόνου και της ελπίδας*» (σελ. 15-38 και 15-36 αντιστοιχώς), β) Κωνσταντίνου Ι. Μπελέζου, «*Ιώβ: Το πρόσωπο, το βιβλίο και η ερμηνεία του. Ιστορικο-φιλολογική και θεολογική Εισαγωγή*» (σελ. 41-94 και 39-86 αντιστοιχώς), γ) Ελένης Παππά, Δρος Φ., Ερευνήτριας της Ακαδημίας Αθηνών, «*Περιεχόμενο και περιγραφή του κώδικα*» (σελ. 97-108 και 89-101 αντιστοιχώς) και «*Παλαιογραφική μεταγραφή του κειμένου των Προθεωριών*» (σελ. 111-138 και 105-132 αντιστοιχώς). Η ελληνική έκδοση καταλείπεται με τη μεταγραφή του ελληνικού κειμένου του βιβλίου του Ιώβ στην τρέχουσα γλώσσα από τον ιερομόναχο π. Ευσέβιο Βίττι (σελ. 141-202).
3. Βλ. Β. Μουστάκη, *Η καρδιά μου γυμνή. Απομνημονεύματα, με αναφορές σε σύγχρονα εκκλησιαστικά, πολιτικά, λογοτεχνικά και άλλα πνευματικά πρόσωπα και θέματα*. (Προλεγόμενα - επιστολία Π.Β. Πάσχου) Αθήνα ("Αρμός") 1990, σελ. 283.
4. Βλ. Παν. Μπρατσιώτου, «*Ιώβ*», *Μεγάλη Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια* (εκδ. Π. Δρανδάκη) 13(1930) 389, Κ. Φυλιγγου, *Ιώβ*. Αθήνα 1931, σελ. 9, Μιχ. Μακράκη, «*Η επίδραση του Ιώβ ως "πρόκληση" στον Φάουστ του Γκαίτε, με σύντομη αναφορά στην επίδραση αυτή από διαφορετική άποψη ως "επανάληψη" στο ομώνυμο έργο του Κίρκεγκωρ και ως "θεοδικία" στους Αδελφούς Καραμάζοφ του Ντοστογιέφσκι*», *Επιστημονική Επετηρίς Θεολογικής Σχολής του Πανεπιστημίου Αθηνών* 34(1999) 121-164.
5. Σημειώτεον ότι ο Ιώβ ήταν ένα από τα συχνότερα εικονογραφούμενα, κατά τη Βυζαντινή περίοδο, βιβλία της Παλαιάς Διαθήκης, βλ. Κ. Weitzmann, «*The Selection of Texts for Cyclic Illustration in Byzantine Manuscripts*», στο: *Byzantine Books and Bookmen*. Washington (Dumbarton Oaks) 1975, σελ. 69-109, 75.
6. Λόρδου Guilford, *Επιστολή 28^η Αυγούστου 1810*, στο: Ε. Αγγελολομάτη-Τσουγκαράκη, *Τα ταξίδια του Λόρδου Guilford στην Ανατολική Μεσόγειο*. Αθήνα (Ακαδημία Αθηνών - Κέντρον Ερευνών του Μεσαιωνικού και Νέου Ελληνισμού) 2000, σελ. 133.

[Ο κ. Κων. Ι. Μπελέζος είναι Λέκτωρ στη Θεολογική Σχολή του Πανεπιστημίου Αθηνών].

Ο Αρχιεπίσκοπος κ.κ. Χριστόδουλος για τον αντισημιτισμό

Μιλώντας, στις 3 Φεβρουαρίου 2004, στο συνέδριο στρατιωτικών ιερέων του ΝΑΤΟ, ο Αρχιεπίσκοπος Αθηνών και Πάσης Ελλάδος κ.κ. Χριστόδουλος,

αναφερόμενος στο κύμα οικονομικών μεταναστών που δημιουργεί η παγκοσμιοποίηση, προσδιόρισε τα παρακάτω για τον αντισημιτισμό:

Πιστεύω πως είναι λάθος να μπαίνει στο ίδιο τσουβάλι ο **ιουδαϊκός κόσμος**. Πρώτ' απ' όλα, είναι ένας λαός που ζει επί αιώνες μαζί μας, εις δικαίωσιν της προφητείας και εντολής του Νώε: «πλατύνει ο Θεός τω Ιάφεθ και κατοικησάτω εν τοις οίκοις του Σημ». Δεύτερον, είναι λαός που όχι μόνο μετέχει αλλά και έχει δυναμικά συμβάλει σε όλους τους κλάδους της κουλτούρας μας. Τρίτον, οι Ιουδαίοι δεν είναι θύματα κοινωνικού αποκλεισμού. Ο Ιουδαίος που έρχεται στην Ευρώπη δεν είναι μετανάστης με τον τρόπο και για τους λόγους που είναι οι άλλοι

λαοί. Αποτελεί μιά μέρος της κουλτούρας μας, και το βλέπουμε στη λογοτεχνία όλων των ευρωπαϊκών λαών, η θρησκευτική ιδιαιτερότητα των Εβραίων, την οποία δεν επιβάλλουμε εμείς, αλλά το γεγονός ότι ο ιουδαϊσμός είναι αποκλειστική εθνική θρησκεία.

Τα όποια λοιπόν προβλήματα συνεργασίας έχουμε με Εβραίους, οφείλονται στον αντισημιτισμό. Αν λοιπόν θέλουμε να εμπεδώσουμε περιβάλλον συνεργασίας με τους Εβραίους, δεν έχουμε παρά να χτυπήσουμε τον αντισημιτισμό. Αυτό είναι ένα καθήκον μας, ακόμη κι αν δεν υπάρχουν προβλήματα

συνεργασίας. Καταλαβαίνω ότι υπάρχουν πολλοί ανάμεσά μας που νιώθουν σφοδρή πολιτική αντίθεση προς την Κυβέρνηση του Ισραήλ, αλλά χωρίς να συζητήσω τις πολιτικές απόψεις κανενός, επιμένω ότι πρέπει να μάθουμε όλοι ότι οι πολιτικές διαφοροποιήσεις δεν επιτρέπεται να οδηγούν σε φυλετικό μίσος ή έστω προκαταλήψεις. Είναι ευθύνη των χριστιανών ιερέων, είναι ευθύνη όλων μας, ευθύνη δική μας, η πάταξη του αντισημιτισμού, η πάταξη γενικά του ρατσισμού μιας αρρώστιας που καίει τα σπλάχνα του ευρωπαϊκού πολιτισμού.

Εβραίοι Βυρσοδέψες της Θεσσαλονίκης

Με την ευκαιρία της έκθεσης φωτογραφιών του Νίκου Κούκη, που πραγματοποιήθηκε στο Κέντρο Ιστορίας του Δήμου Θεσσαλονίκης, τον Ιούνιο 2000, κυκλοφόρησε ένα λεύκωμα με τα έργα του με την επιμέλεια της Αθανασίας Μπαντίδου. Στο λεύκωμα - με τίτλο «Βυρσοδεψία της Θεσσαλονίκης» - περιλαμβάνεται εκτενές κείμενο με θέμα «Η κατεργασία και εμπορία δερμάτων στη Θεσσαλονίκη της όψιμης Τουρκοκρατίας και του Μεσοπολέμου» που παρέχει ενδιαφέροντα στοιχεία. Στην εργασία της αυτή, περιλαμβάνονται πολλά ονόματα Εβραίων που ασχολήθηκαν με το αντικείμενο των δερμάτων, και από αυτή παρουσιάζουμε τα κυριότερα σημεία της:

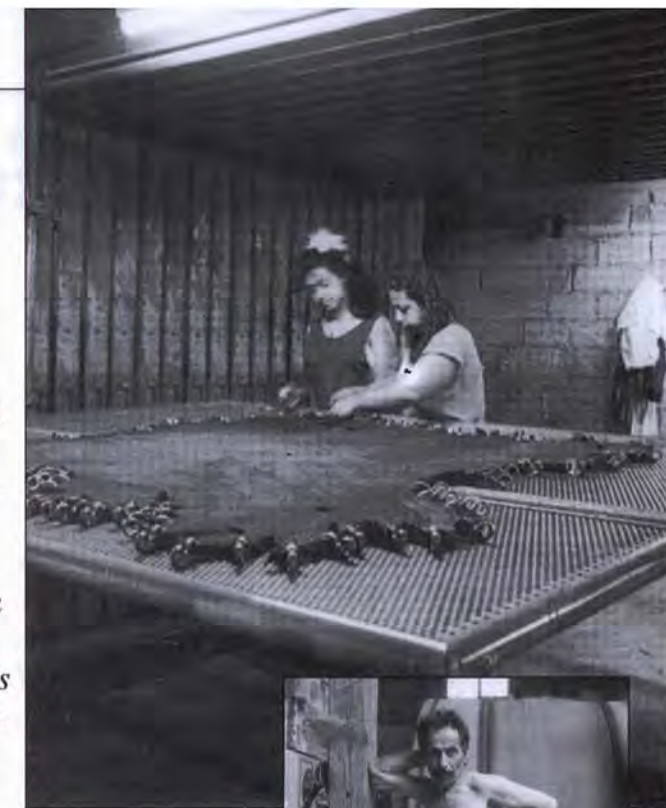
«**Σ**τους πρώτους αιώνες της οθωμανικής κατοχής, η βυρσοδεψία ασκείται, κυρίως, από το σεφαραδίτικο στοιχείο, ως συνδυασμός εφαρμογής των προηγμένων μεθόδων του Μαγκρέμπ και της μακροτάτης επιτοπίου παραδόσως. Μολονότι η εντρύφηση του περιωνύμου διδασκάλου Σαμουήλ ντε Μεδίν στα προβλήματα του κλάδου, υποδεικνύει τη σημασία του, οι σωζόμενες μαρτυρίες είναι έμμεσες και θεωρητικές.

Σημαντικοί εξαγωγείς του όψιμου 19^{ου} αιώνα, ενεργοί και μετά την απελευθέρωση, είναι οι Ελ. Φρανσές και Υιός - 1860, Μουσών Ε. Κοέν - 1884, Μωσέ Γκατένιο και Σία - 1890.

Από το 1900 κλείνουν οι μεσογειακές αγορές και ως εξαγωγείς μεγάλης εμβέλειας δραστηριοποιούνται οι Σαμουέλ Φλωρεντίν, Ιωσήφ Αμήρ και Ισαάκ Μεβοράχ, Δ. Φερνάδεζ, Σ. Σαρφατί, Γουάϊτωλ και Σαλιέλ, Ισαάκ Ασσέρ, Ζοζέφ Σαλιέλ, Ι. Σαλώμ, Αβραάμ Εζρατί, Αφοί Χαΐμ Σαλέμ, με κεφάλαιο 100.000, ενώ περίφημος μεσίτης - εμπειρογνώμονας είναι ο Δαβίδ Ιωχανά Σαλιέλ.

Από το 1913 κύριοι εξαγωγείς της περιόδου αναφέρονται οι Γκατένιο, Ισαάκ Έργας, Ισαάκ Ι. Άντζελ, Γεουδά Αραμά, Ισαάκ Ασσέο, Σαμπετάι Ασσαέλ, Σιών Μπενρουμπή, Ισαάκ Ααρών Γκάβιο, Μωύς Ιωσήφ Σαλμόνα, Μωύς Σαρφατί, Κόβο και Άντζελ, Ισούα Αβραάμ, Αβραάμ Γιακοέλ, Αβραάμ Μπερναδούτ Ο.Ε., Μουσόν και Γιακό Χ. Κοέν, Ιωσήφ Κούνιο και Σαλβατώρ Ρεβάζ, Σουλιάδης - Ματαράσσο, Σολομών Ι. Σαρφατί, Υιοί Βαρούχ Σαρφατί Ε.Ε., Σαλιέλ και Μεβοράχ, Αβραάμ Λεβή Σιμψή, Χαΐμ Χάγουελ, Δάριο Νεφούση, Δαβίδ Ματ. Μπέζα, Ααρών Γκάβιος και Σία, Ισαάκ Γ. Φλωρεντίν, Σαλβατώρ Φλωρεντίν, Σολομών Μαΐρ Ματαράσσο.

Ως αδιόλογοι μεσίτες καταγράφονται οι Γεουδά Ελ. Κοέν, ενώ αντιπρόσωπος αναλαμβάνει ο Βαρούχ Χαΐμ

Σαδεκάριος, μετέπειτα ιδιοκτήτης βιοτεχνικής μονάδος.

Οι μεγάλοι εισαγωγείς δερμάτων, των εμπολέμων χρόνων αναφέρονται σε πλείστα παλιά ονόματα αλλά και νέα όπως οι Σαμουήλ Γ. Γενή, Ιωσήφ Μπενιέσσε, Ι. Χανέ και Αλμπέρτο Τένι, Ασσέρ και Σίμψη, Μωύς Ασσέρ, Σολομών Κοένκα, Σαμπετάι Απάες, Μπεν. Αδεζέ και Κόβο, Ζακ Χαΐμ, Υιός Δαβίδ Μπέζα και Σία, με κεφάλαιο 120.000 δρχ., Γιουδά Αραμά και Δ. Σαλιέλ, Ρισάρ Ιεσούα Φρανσές, Μωύς Σαλμόνα, Αβραάμ Λεβή, Μωύς Χανέν και Λεβή, Αφοί Ματαλών, Σολομών Αλμοσσινό, Μωύς Τιάνο.

Στο ίδιο πλαίσιο, οι σημαντικοί οίκοι που εισάγουν, εξιδιών, την απαραίτητη ναφθαλίνη, ενώ ορισμένοι επωμίζονται και τη διακίνηση ειδών υποδηματοποιίας, βρετανικής ή βορειοαμερικανικής προέλευσης και θεωρούνται αδιόλογοι προμηθευτές της επιτοπίου αγοράς, αποδεικνύονται κατά τη διάρκεια του πολέμου οι Μπενίκο και Ισαάκ Δ. Άντζελ, Σαούλ Μπερναδούτ και Αβραάμ Χ. Αμάρ.

Το 1919 εμφανίζεται συντεχνιακός ισραηλιτικός φορέας διοικούμενος από τον Μωύς Κοέν. Το 1938 καταγράφονται οι οίκοι Αμάρ και Μεβοράχ.

Στα χρόνια της κατοχής, ο κλάδος δερμάτων θα αντιμετωπίσει τεράστια προβλήματα και οι εργασίες αναστέλλονται. Τον Οκτώβριο του 1932, το στοκ των βυρσοδεψών απογράφεται λεπτομερώς από την αυτόνομη «Υπηρεσία Επιστισμού Θεσ/νίκης», ενώ λίγους μήνες αργότερα οι εβραϊκές επιχειρήσεις τίθενται υπό μεσεγγύηση.

Για την αντιγραφή **Ραφ. Α. Φρεζής**

Η Εβραϊκή Παροικία στην Περίστα Ναυπακτίας

Του κ. ΘΑΝΑΣΗ ΠΑΠΑΘΑΝΑΣΟΠΟΥΛΟΥ

Τα σχετικά με την Εβραϊκή παρουσία στη Ναύπακτο τα εξέθεσε λεπτομερώς ο Ναυπάκτιος ιστορικός Τάκης Χριστόπουλος στη μελέτη του «Η Εβραϊκή Κοινότητα Ναυπάκτου», που δημοσιεύθηκε στην Επετηρίδα της Εταιρείας Στερεοελλαδικών Μελετών, τομ. Α' (1968), σελ. 284 επ. Εξ' άλλου για την εβραϊκή παρουσία στην ίδια πόλη δημοσιεύει στο περιοδικό «Χρονικά» Νοεμβρ.-Δεκ. 2003, σελ. 16, μικρή αναφορά και ο Αργύρης Πετρονότης με τον τίτλο «Η εβραϊκή παρουσία στη Ναύπακτο την περίοδο της Οθωμανικής κυριαρχίας». Η μελέτη αυτή κυρίως αναφέρεται στα κτίσματα της εβραϊκής αυτής εγκατάστασης στην ωραία καστρόπολη του ομώνυμου κόλπου (Golfe de Leparthe – κατά τους Βενετούς).

Περίστα: Βρύση και γούρνα στο Περιβόλι.

Τις παραπάνω ιστορικές διαπιστώσεις θέλω να συμπληρώσω και με το ιστορικό της ύπαρξης και ανάπτυξης άλλης μιας εβραϊκής κοινότητας στα βόρεια των ορίων της σημερινής επαρχίας Ναυπακτίας που είναι γνωστότερη ως **Κράβαρα**. Ωστόσο, από τους τριάντα περίπου οικισμούς του τμήματος αυτού των Κραβάρων, μόνο στην Κοινότητα Περίστας βλέπουμε εγκατάσταση εβραίων. Η εγκατάσταση αυτή φαίνεται ότι ήταν πυκνή και δρα-

στήρια, τόσο μάλιστα πυκνή που οι σημερινοί Περισιτιάνοι αποκαλούνται από τους γυροχωρίτες Εβραίοι και το χωριό τους **Εβραιοχώρι**. Ίσως σ' αυτό να συντέλεσε και η μεγάλη εμπορική δραστηριότητα των κατοίκων, οι οποίοι μετά το 1950 ασχολήθηκαν επιτυχώς με την εμπορία χρυσών αντικειμένων διατηρώντας καταστήματα σ' όλες τις μεγάλες επαρχιακές πόλεις και στην Αθήνα.

Οι Εβραίοι της Περίστας εμπορεύονταν τον μεταξοσκώληκα και είχαν ικανές γνώσεις σπρωτροφίας. Η Περίστα, με τις χιλιάδες μουριές της, που υπάρχουν και σήμερα, απο-

τελούσε το σίγουρο υπόβαθρο για την ανάπτυξη της σπουδαιάς αυτής λαϊκής οικονομίας.

Οι Εβραίοι, λοιπόν, της Περίστας είχαν χτίσει τα σπίτια τους και τα εργαστήριά τους στη θέση Στενό, που αρχίζει κάτω από τον χώρο της σημερινής πλατείας, προχωρεί και περνάει κάτω από το σημερινό σχολείο, για να καταλήξει στη μεγάλη επίπεδη έκταση (λάκα) που λέγεται Προσήλια, φυτεμένη και τότε και σήμερα με αμπέλια. Εβραιομαχαλός υπήρχε και στο κέντρο του

χωριού, όπου είναι σήμερα τα Πατιλαϊϊκα σπίτια, κοντά στη Βρυσούλα.

Σ' όλη την έκταση αυτή, από τη Μεσαριά (μέση του χωριού) ως τα Προσήλια, βρίσκει κανείς ακόμα κομμάτια από πήλινα αγγεία (κυρίως από μεγάλα κιούπια λαδιού) και χοντρά κεραμίδια.

Πρόσφατα ανακαλύφθηκε σε ρέμα της Περίστας ένα ορειχάλκινο μικρό σκουτέλι (είδος πιάτου) που φέρει ολόγυρα στα χείλη του επιγραφή με εβραϊκούς χαρακτήρες, (του οποίου δεν έγινε ακόμη η ανάγνωση) και ένα μικρό μοσχάρι σε σχήμα μπαλτά μήκους 12 εκ. που χρησιμοποιούσαν οι Περισιτιάνοι κάτοικοι (Χριστιανοί και Εβραίοι) για την επεξεργασία κουκουλιών του μεταξοσκώληκα. Και τα δύο αυτά ευρήματα έχουν εναποτεθεί στις βιτρίνες του Μουσείου Πλατάνου Ναυπακτίας.

Εβραϊκά τοπωνύμια δεν μαρτυρούνται. Μια οικογένεια απέμεινε μετά την αναχώρηση των Εβραίων που φέρει εβραϊκό όνομα, η οικογένεια Σολωμού, που δεν είναι γνωστό αν εκχριστιανίσθηκε (πράγμα μάλλον απίθανο) ή ονομάστηκε έτσι για τις στενές εμπορικές δεσοληψίες της με τους Περισιτιάνους Εβραίους.

Δε γνωρίζουμε πότε εγκαταστάθηκαν οι Εβραίοι στην Περίστα. Πρέπει δε να έφυγαν σταδιακά, εγκαθιστάμενοι άλλοι στη Ναύπακτο και άλλοι στη Θεσσαλία, κυρίως στη Λάρισα, στις παραμονές της επανάστασης του 1821. Η άποψη αυτή ενισχύεται και από την μαρτυρία του Πουκεβίλ, που το 1817 έγραφε πως «καθ' εκάστην η Ναύπακτος ερημώνεται» από τους Εβραίους της. Κι αφού ερημωνόταν η Ναύπακτος που ήταν μεγάλο αστικό κέντρο, τι πρέπει να υποθέσουμε για την ορεινή, ανασφαλή Περίστα των Κραβάρων;

Τα οικονομικά δεδομένα είχαν πλέον ανατραπεί σε βάρος του εμπορικού αυτού λαού και οι εβραίοι Περισιτιάνοι έφυγαν σε αναζήτηση συμφερότερων αγορών,

όπως ήταν εκείνες των Θεσσαλικών πόλεων.

Για το πότε έφυγαν οι Εβραίοι από την Περίστα, χρησιμη μου φαίνεται και η πληροφορία που μου έδωσε ο παππούς μου Κώστας Μιχ. Καγκάνης, ο οποίος γεννήθηκε στην Περίστα το 1871. Μου διηγήθηκε λοιπόν πως το 1890 περίπου, 19άχρονο παλικάρι, συνάντησε, κατά την άσκηση του πλανόδιου εμπορίου του στη Λάρισα έναν Εβραίο έμπορο ίσαμε 80 χρόνων, που του είπε πως γεννήθηκε στην Περίστα και πως έφυγε από εκεί με τη φαμελιά του μικρός. Αν αφαιρέσουμε τα ογδόντα χρόνια του Εβραίου από το έτος 1890, βρίσκουμε το έτος 1810 που πρέπει να έφυγαν από το χωριό οι εβραιοφαμελιές. Μερικών οικογενειών ίσως να κράτησε η παραμονή στην Περίστα ως την έναρξη της Επανάστασης. Ακόμα, ο πεπειραμένος εκείνος στα εμπορικά Εβραίος συμβούλεψε τον πρωτόπειρο πλανόδιο εμπορευόμενο νέο πως, αν θέλει να κάνει προκοπή, πρέπει να αποκτήσει στεγασμένο εμπόριο, γιατί οι οικονομικές επιχειρήσεις των πλανόδιων μικροπωλητών «είναι κακό ζανάτ».

Την παράδοση για την εγκατάσταση και εμπορική δραστηριότητα Εβραίων στην ορεινή Περίστα της επαρχίας Ναυπακτίας τη συναντούμε και στ' άλλα γειτονικά χωριά, όπου όταν χολώνονται για την εμπορική προκοπή των Περισιτιάνων, τους προσωνυμούν με ευκολία και κακότητα «Εβραίους» και «χαχάμηδες».

Η κακία να τους μείνει και η προκοπή να συνοδεύει πάντα τους δημιουργικούς Περισιτιάνους καθώς και τους απογόνους των Εβραίων συγχωριανών τους.

[Ο κ. Θαν. Παπαθανασόπουλος, είναι νομικός, ποιητής, δοκιμογράφος και ιστορικός μελετητής. Έχει συγγράψει μεγάλο αριθμό βιβλίων στους τομείς της πνευματικής του δημιουργίας. Το παραπάνω κείμενο είναι από το δίτομο βιβλίο του «Περίστα Ναυπακτίας», τόμος α'.

Για τους Εβραίους της Ναυπάκτου έχουν δημοσιευθεί άρθρα στο περιοδικό μας στο τεύχος 37/αφιέρωμα, 63 και 141/σελ. 18].

Μαρτυρία για τους Εβραίους της Θεσσαλονίκης

Ο ΜΙΝΩΣ ΔΟΥΝΙΑΣ υπήρξε κορυφαίος μουσικοκριτικός της Ελλάδος. Στο βιβλίο του «Ημερολόγιο Κατοχής» σημειώνει:

«1 Νοεμβρίου 1942. Σήμερα μαθαίνω για τα εξευτελιστικά μαρτύρια που υποφέρουν οι Εβραίοι της Θεσσαλονίκης από τους SS του χιτλερικού κόμματος. Όσοι δεν προσήλθαν να καταγραφούν και να πάρουν το διακριτικό σήμα που τους στιγματίζει για την καταγωγή τους, οδηγήθηκαν στην πλατεία Ελευ-

θερίας και επί δύο ώρες ακαταπαύστως με ξυλοκοπήματα και ύβρεις αναγκάστηκαν να κάθονται σκλαδόν και να σηκώνονται εναλλάξ μέχρι τελείας εξαντλήσεως. Οι περισσότεροι έχασαν τις αισθήσεις τους και μερικοί έπαθαν από συγκοπή. Άλλους πάλι τους υποχρέωσαν να διασχίζουν πάνω και κάτω την τεράστια αυτή πλατεία κυλιόμενοι περιστροφικά κάτω στο χώμα! Μπρος σε τέτοια δείγματα σαδισμού, σταματά ο νους του ανθρώπου!».

Συμβίωση

Του κ. ΛΕΩΝΙΔΑ ΖΗΣΙΑΔΗ

Οταν, όμως, μιλάς για γυρολόγους, μικροπωλητές και σαματά στους δρόμους, ο νους σου πάει αυτόματα και κατ' ευθείαν στους συμπολίτες μας, τους Εβραίους, που ζούσαν αιώνες σ' αυτή την πόλη και, ξαφνικά, ποιος να το λέγε, χάθηκαν όλοι τους, όταν τους βρήκε η συμφορά της Κατοχής και η ομαδική βάρβαρη εξόντωσή τους.

Οι Εβραίοι ήταν η δεύτερη σε πλήθος ράτσα στη Θεσσαλονίκη πριν το '12. Συγκατοικούσε με Τούρκους, Έλληνες, Αρμένιδες, Βούλγαρους, Αρβανίτες, Λεβαντίνους, ώπου με την προσφυγιά μας γέμισε η πόλη με Έλληνες, που ήρθαν συντριπτικά πρώτοι σε πληθυσμό.

Στην εποχή μας ήταν το πιο δραστήριο και ζωντανό στοιχείο της πόλης. Το σήμα κατατεθέν. Δεν υπήρχε εμπόριο, βιομηχανία, μικροεπιχείρηση, μαγαζί και παραμάγαζο, σαράφικο και συναλλαγή, χωρίς την παράλληλη και ζωντανή παρουσία των Εβραίων. Ήταν μειονότητα. Αλλά μειονότητα με κυρίαρχη οικονομική παρουσία.

Η φυλή των Σαλονικιών Εβραίων χωρίζονταν κοινωνικά σε δυο μεγάλες κατηγορίες, εκ διαμέτρου αντίθετες και ανόμοιες μεταξύ τους. Ήταν οι πλούσιοι μορφωμένοι μεγαλέμποροι, τραπεζίτες ή επισημόνες, όλοι τους σχεδόν πολύγλωσσοι μεγαλοαστοί, μετρημένοι στα δάχτυλα. Και, παράλληλα, στους εβραιομαχαλάδες και μακριά τους ήταν η πλεμπάγια, το μεγάλο πλήθος, οι δεκάδες χιλιάδες Εβραίοι της φτωχολογιάς. Οι μεροκαματιάρηδες, μικρομαγαζάτορες, μικροέμποροι, γυρολόγοι, χαμάληδες, μεταπράτες, μαουσιέρηδες, θεληματιάρηδες, όλοι μικρής ή και μηδενικής μόρφωσης, που αγωνίζονταν όπως κι εμείς για τον «επιούσιον» τρέχοντας πίσω απ' τη δραχμή και κάνοντας του κόσμου τις δουλειές, μακριά, όμως, πάντα απ' το υπαλληλίκι.

Μόνη ομοιότητα με την άλλη τάξη των Εβραίων, την αριστοκρατική, είχαν τη θρησκεία και τη γλώσσα τους, παραφθαρμένη ισπανική, κληρονομημένη από τους προγόνους τους, τους Σεφαρντίμ, που έφτασαν σ' αυτή την πόλη, βίαια διωγμένοι από τον Φίλιππο και την Ισα-

βέλα, τη χρονιά που ο Κολόμβος ανακάλυπτε την Αμερική. Ο Σουλτάνος τους παραχώρησε άσυλο εδώ στη Θεσσαλονίκη, εξήντα τρία χρόνια μετά την κατάκτησή της, και οι Εβραίοι της Ισπανίας ανταμώσανε εδώ με τους άλλους Εβραίους της διασποράς, τους Ασκεναζίμ, που ήρθαν κι αυτοί διωγμένοι τότε, πριν από είκοσι χρόνια, από τη Βαυαρία κι από άλλες γερμανόφωνες χώρες.

Εβραϊκές, όμως, κοινότητες υπήρχαν στην πόλη μας και από την αρχαιότητα, πριν από τη γέννηση του Χριστού και ξέρουμε ότι το 53 μ.Χ., η Συναγωγή των Εβραίων

υποδέχθηκε τον Απόστολο Παύλο, να τον ακούσει τι έχει να τους πει για τη νέα θρησκεία.

Μέσα σ' όλο τον κόσμο που έτρεχε κυνηγώντας το καρβέλι, οι συντοπίτες μας οι Εβραίοι τρέχανε κι αυτοί πρώτοι και καλύτεροι, κάνοντας εκτός των άλλων πολλά χαρακτηριστικά επαγγέλματα. Ήταν οι μεταπράτες της αγοράς, που είχαν ειδικευθεί σε δουλειές του ποδαριού. Αυτοί, που δίνανε το δικό τους τόνο στην αγορά και στις γειτονιές. Μια έβλεπες τον Τζάκο να πουλάει σε καρότσι ροδάκινα «λίγο χτυπημένα, λίγο βαρεμένα», φτηνά, να

φάει η φτωχολογιά, που τα διαπραγματεύθηκε από κάποιον καϊκι, πριν τα πετάξουν ανοικτά στη θάλασσα, και την άλλη, να πουλάει ο ίδιος, υφάσματα «της πυρκαϊάς και της ασφάλειας», που τα απέσπασε από κάποιο στοκ συμπατριώτη του εμπόρου.

Άλλες φορές ο Ντανιέλ διαλαλούσε κάλτσες και φανέλες από τα κατασχεμένα και, ξαφνικά, τον έβλεπες να διαπραγματεύεται παλιά έπιπλα και σκεύη, μαζί με παντζούρια από κατεδάφιση. Πανέξυπνοι, κεφάτοι και μεταρσιωμένοι απ' τον πυρετό για το αλισβέρισι, ήταν ατοιδές στο λογαριασμό και οι συναλλαγές τους ήταν, εδώ που τα λέμε, πιο τίμιες από των δικών μας.

Πιστεύανε ότι είναι ευφυΐα η εντιμότητα στις συναλλαγές σου, ανεξάρτητα από την έμφυτη κλίση τους στο παζάρι, που το εξασκούσαν με μαεστρία και το θεω-

ρούσαν ότι είναι μέσα στο τίμιο εμπορικό παιχνίδι. Στα τραγουδιστά τους ολόγαν, που τα ξεφωνίζανε πρίμο σεγκόντο οι, συνήθως, δυο συνεταιίροι, κουνώντας το δάχτυλο προς την κατεύθυνση του εμπορεύματος, ξεκαθάρizανε μια και καλή την κατάσταση και την κατηγορία του και δεν αφήνανε καμιά αμφιβολία για την ποιότητά του:

*Λίγο χτυπημένα λίγο βαρεμένα είναι τα ρουδάκινα
πάρε κι απού μέναααα...*

Σε αντίθεση με κάτι δικούς μας κουτοπόνηρους, που σου χώνουνε τα σάπια μαζί με τα καλά στη σακούλα και σε καζικώνουνε ύπουλα. Αυτή η διαφορά αντιλήψεων, έγινε αιτία να ευδοκιμήσουν στην αγορά οι Εβραίοι μικροπωλητές, όπως άλλωστε και οι έμποροι, και να πάρουν το πάνω χέρι, ενώ οι δικοί μας με τις μικροπονηριές τους, να 'ρχονται δεύτεροι. Με εξαίρεση, βέβαια, τους Καραμανλήδες, που τους είδαν οι Εβραίοι και τρόμαξε το μάτι τους. Τα καρότσια με τους δυο περιστασιακούς Εβραίους συνεταιίρους, τριγυρνούσαν και στις γειτονιές, όπου ακουγότανε σε ντουέτο κεφάτο το εμπορικό τους τραγούδι, πρόδρομος των σημερινών μελωδικών ολόγαν της τηλεόρασης:

Τζάμπα τα βάλαμε

χάρισμα τα βάλαμε

τζάμπα τα βάλαμε

για να φάτε κόσμεεε.

(ρεφραίν) Τρία δωδεκάμιου πάρτε το χαμπάρι.

τρία δωδεκάμιου πάρτε το χαμπάρι.

(κουπλέ) Τριλάθηκε τ' αφεντικό

και τα δίνει τζάμπα (δus)

Είνι της πυρκαϊάς, είνι της ασφάλειας (δus).

Και δώσ' του ξεφωνητό στις γειτονιές και τα σοκάκια κι οι γυναίκες να σταματούν τη λάτρα και να βγαίνουν με τις ρόμπες και τις μασιές των μαλλιών στο χέρι, να ψωνίσουν απ' τον «τσιφούτη».

Η γενιά μας πρόλαβε να δει και τους ηλικιωμένους Εβραίους, ντυμένους με την εθνική τους ενδυμασία. Οι στολές αυτές με τις περιφερόμενες αρχόντισσες και τους παππούδες, ήταν καθημερινό θέαμα.

Οι σχέσεις μας με τους Εβραίους γίνανε καλές και φιλικές, μόνο αφού πέρασαν χρόνια και συνηθισαμε ο ένας τον άλλον. Όσο να μας ενώσει η δυστυχία, ούτε εμείς ούτε αυτοί βλεπόμασταν με πολύ καλό μάτι. Τους λέγαμε «γιαχουντήδες» και «τσιφούτηδες» κι αυτοί μας λέγανε «λεμοντζήδες».

Κυρίαρχη οικονομικώς μειονότητα, όπως ήταν στην Τουρκοκρατία, ανησύχησαν με την Ελληνοποίηση της πόλης το '12 και την αύξηση του πληθυσμού μας το '22,

τότε που κατέφθασε κατά χιλιάδες ζωντανός Ελληνισμός απ' τη Μικρά Ασία και τη Θράκη, κυρίαρχη κι αυτή μειονότητα μέσα στην Τουρκία και με το μάτι της γαρίδα για «δουλειές».

Οι Εβραίοι, εντυπωσιασμένοι πάντα από καθετί το Ευρωπαϊκό, ζήσανε τη συμμαχική απόβαση του '15, τότε που η Θεσσαλονίκη γέμισε μέχρι τα μπούνια από Γάλλους, Άγγλους, Σέρβους, Αλγερινούς, Ινδούς, Μαυριτανούς, δουλέψανε τρελά μαζί τους, τους πούλησαν της Παναγιάς τα μάτια κι ό,τι σκάρτο τους βρισκότανε και γέμισαν τα κεμέρια τους με φράγκα και στερλίνες.

Ρίχνανε λοιπόν περιφρονητικά βλέμματα, συγκρίνοντας εμάς, τα νέα υποανάπτυκτα αφεντικά τους, με τους απαστράπτοντες Ευρωπαίους κι ήταν η κρίση τους όλο χολή και ειρωνεία

Σιγά-σιγά, όμως, με τον καιρό και με την ισοπεδωτική δύναμη της ανάγκης και της φτώχειας, αποδεχθήκαμε ο ένας τον άλλο. Και τα παιδιά της δεύτερης γενιάς, γίναμε συμμαθητές και φίλοι. Πολεμήσαμε μαζί σαν αδέρφια το '40 και το '41. Και στην Αντίσταση, στις πόλεις και στα βουνά, είχαμε πολλούς Εβραίους που αγωνίζονταν μαζί μας, πολεμώντας τον κοινό εχθρό.

Η φυλή των Σαλονικιών Εβραίων έχασε πολλούς στον Πόλεμο του '40. Κι όταν το '43, στην τραγική αυτή χρονιά της Κατοχής, φορτώνανε τα ναζιστικά τέρατα στα τρένα τις δεκάδες χιλιάδες Εβραίους συμπολίτες μας, κινήσαμε γη και ουρανό, κυρίως η Οργάνωσή μας, να τους αποσπάσουμε απ' τα δόντια των δημίων τους, να τους κρύψουμε στα σπίτια μας ή να τους στείλουμε στο βουνό. Θέλεις όμως ο φόβος των αντιποίνων για τις γυναίκες και τα παιδιά τους, θέλεις η ανεξήγητη στάση του Αρχιεραβίνου τους, κάτσανε αμήχανοι και παραζαλισμένοι, φορώντας το άστρο του Δαβίδ στο στήθος και αποδέχθηκαν τη μοίρα τους, ελπίζοντας ίσως, ότι θα γλιτώσουν το θάνατο...

Η παρέα μας έκλαψε πολλούς καλούς μας φίλους, που φύγανε και δε γυρίσανε, όπως δε γυρίσανε σχεδόν όλοι οι συμπολίτες μας Εβραίοι. Πολλοί δικοί μας, παίζοντας το κεφάλι τους, κρύψανε Εβραίους ως το τέλος του πολέμου, αλλάζοντας τα ονόματά τους σε χριστιανικά. Αλλά η προφορά τους ήταν έντονη και υπήρχε καθημερινά ο κίνδυνος από τους χαφιέδες και τα καθάρματα τους ταγματασφαλίτες και τους Δαγκουλαίους, που πολλοί απ' αυτούς διετέλεσαν και στο παρελθόν εβραιοφάγοι, μέσα από την όχι και τόσο κωμική οργάνωση των Τριών Έψιλον. Αρκετοί Εβραίοι λάκισαν για το βουνό, και σώθηκαν. Ήταν όμως ελάχιστοι. Ο πληθυσμός τους χάθηκε οριστικά. Άντρες, γυναίκες, παιδιά, βρέφη. Κρίμα.

[Από το βιβλίο αναμνήσεων του κ. Α. Ζησιάδη: «Θεσσαλονίκη, Όσα Θυμάμαι», Θεσσαλονίκη 1991].

Ο αντισημιτισμός συνιστά απειλή για την Ευρώπη;

Συνέχεια από τη σελ. 2

καιρία να χαραχθεί μία πορεία, μέσα από την οποία θα καταπολεμηθεί ο αντισημιτισμός και θα εκδηλωθεί η τελική επίθεση στην καρδιά του προβλήματος.

ΣΤΗ ΓΑΛΛΙΑ, ο πρόεδρος Ζακ Σιράκ, και στην **Ιταλία**, ο πρωθυπουργός Σίλβιο Μπερλουσκόνι, έκαναν κάποια σημαντικά πρώτα βήματα, με την ίδρυση κυβερνητικών ομάδων δράσης και τη σύσταση διυπουργικών επιτροπών, οι οποίες έχουν αναλάβει την υποχρέωση να αποτιμήσουν το μέγεθος του προβλήματος και να προτείνουν τη λήψη μέτρων με στόχο την εξάλειψη του αντισημιτισμού.

ΤΑ ΜΕΤΡΑ αυτά μπορούν να παραδειγματίσουν τις υπόλοιπες ευρωπαϊκές κυβερνήσεις, κάτι το οποίο θα μπορούσε να οδηγήσει σε έναν υπερεθνικό συντονισμό σε επίπεδο υπουργών. Τόσο η Ευρωπαϊκή Ένωση όσο και η Ευρωπαϊκή Επιτροπή πρέπει, δίχως άλλη χρονοτριβή, να ξεκινήσουν τις διαδικασίες για την επίτευξη του συντονισμού αυτού.

ΑΥΤΗ είναι η κατάλληλη συγκυρία κατά την οποία οι ευρωπαϊκές κυβερνήσεις πρέπει να αναλάβουν τις ευθύνες τους. Για να το πράξουν, χρειάζεται η κατάδικη του αντισημιτισμού να είναι απερίφραστη, δημόσια και καθολική. Από την άποψη αυτή, το Παγκόσμιο Εβραϊκό Συμβούλιο συντονίζει την ανάλυση μιας διεθνούς εκστρατείας με στόχο την έγκριση απόφασης του Συμβουλίου Ασφαλείας του ΟΗΕ –έπειτα από πρόταση την οποία υπέβαλε η Ιρλανδία– με την οποία θα καταδικάζεται ο αντισημιτισμός.

ΜΟΛΙΣ τον Ιανουάριο, στη διάρκεια συνάντησής του

με το προεδρείο του Ευρωπαϊκού Εβραϊκού Συμβουλίου, ο Μπέρτι Αχέρν, πρωθυπουργός της Ιρλανδίας ο οποίος ασκεί καθήκοντα προέδρου της ΕΕ για το τρέχον εξάμηνο, επαναβεβαίωσε την υποστήριξή του για την υιοθέτηση του ψηφίσματος από τον ΟΗΕ. Η εν λόγω απόφαση θα τονίζει, απλώς, ότι ο αντισημιτισμός είναι απολύτως απαράδεκτος.

Η ΕΓΚΡΙΣΗ της συγκεκριμένης απόφασης έχει ιδιαίτερο συμβολικό χαρακτήρα.

ΤΑ ΣΕΜΙΝΑΡΙΑ κάποτε τελειώνουν, αλλά όχι και οι φιλόδοξοι στόχοι τους οποίους θέτουν. Αυτό το οποίο απαιτείται είναι η καθιέρωση του διαλόγου ανάμεσα στις εβραϊκές κοινότητες της Ευρώπης και την Κομισιόν. Εμείς προτείνουμε τη συγκρότηση μιας επιτροπής ελέγχου η οποία θα επωμιστεί την ευθύνη της υποβολής εκθέσεων για τις υφιστάμενες και τις αναδυόμενες τάσεις αντισημιτισμού στη Γηραιά Ήπειρο.

ΒΕΒΑΙΩΣ, είναι αλήθεια πως το πρόβλημα του αντισημιτισμού ζητεί μια απλή απάντηση. Αλλά, εντέλει, οι νοοτροπίες είναι εκείνες οι οποίες κάνουν τη διαφορά. Όσο το Ισραήλ –και όχι ο αντισημιτισμός– θα δαιμονοποιείται, οι νοοτροπίες αυτές δεν πρόκειται να αλλάξουν.

[Στις 19 Φεβρουαρίου 2004, ομάδα κορυφαίων προσωπικοτήτων του δημοσίου βίου και των μεγαλύτερων μονοθεϊστικών θρησκειών στον πλανήτη συναντήθηκε στις Βρυξέλλες για να συζητήσει ένα εξαιρετικά ευαίσθητο και πολύπλοκο ζήτημα, το οποίο προκαλεί αμηχανία στους περισσότερους και σε άλλους βαθύ πόνο και θλίψη: το θέμα του αντισημιτισμού στην Ευρώπη. Οι παραπάνω απόψεις κορυφαίων Εβραίων αναφέρονται σ' αυτό το σεμινάριο].

Η ΕΣΣΔ και το Ολοκαύτωμα

Ο σοβιετικός στρατηγός **Vassili Yakovlevitch Petrenko** (γεννημένος το 1912) ήταν επικεφαλής των τεσσάρων στρατιωτικών τμημάτων που απελευθέρωσαν, το 1945, το στρατόπεδο του Αουσβιτς. Τελευταία δημοσιεύτηκε στη Γαλλία, μεταφρασμένο, το βιβλίο του: "Avant et Apres Auschwitz". Το βιβλίο αυτό συνοδεύεται από μία πολύ ενδιαφέρουσα μελέτη των Ilya Altman και Claudio Ingerflom, με τίτλο "**Le Kremlin et l'Holocauste, 1933-2001**" (έκδοση Flammation). Από το βιβλίο "Το Κρεμλίνο και το Ολοκαύτωμα, 1933-2001" προκύπτει ότι, αν η Δύση έχει μέρος ευθύνης επειδή δεν δέχθηκε στα εδάφη της τους καταδιωκόμενους από τους Ναζι Εβραίους, όπως επίσης επειδή εμπόδισε τη μετάβασή τους στην Παλαιστίνη, την ίδια ευθύνη έχει και η σοβιετική Ένωση που απέρριψε την πρόταση του Χίτλερ, το 1940, να δεχτεί τους Εβραίους της Πολωνίας και της Γερμανίας. Η ΕΣΣΔ δέχτηκε

μόνον transito ένα μικρό μέρος Εβραίων των Βαλτικών χωρών που εγκαταστάθηκαν στην Ιαπωνία.

Όσο για την Εβραϊκή Αντιφασιστική Επιτροπή, που ιδρύθηκε υπό την αιγίδα του Στάλιν, στην ΕΣΣΔ υπήρξε ένα εργαλείο για την περίοδο του πολέμου, με προκαθορισμένη ημερομηνία λήξεως. Έτσι, κατά την διάρκεια του Β' Παγκοσμίου Πολέμου και στη μεταπολεμική περίοδο, ο αντισημιτισμός του ρωσικού λαού έπαιξε ένα καταστροφικό ρόλο που υποβοήθησε τις αντιεβραϊκές ενέργειες των σοβιετικών αρχών. Μετά τη μάχη του Στάλινγκραντ η σιγή σκέπασε τη μεγάλη σφαγή των Εβραίων από τους Ναζι. Είδα ο ίδιος στο Αουσβιτς την ταινία που γύρισαν οι σοβιετικοί απελευθερωτές για το στρατόπεδο: η λέξη Εβραίος δεν αναφέρεται πουθενά!

*Pierre Vidal - Naquet
"Monde", 19.7.2002*

Βιβλίο

ΕΥΤΥΧΙΑΣ
NAXMAN

Τα μονοπάτια των πολιτισμών

(Αθήνα: Κάκτος, 2004)

Από τα κρεματόρια του Άουσβιτς, για πολλούς συγχρόνους μας με κάποιο τρόπο επιβεβαιώθηκε πως το τέλος του ανθρώπου και του πολιτισμού είναι η απώλεια, ο χαμός.

Για ανθρώπους, όμως, όπως η Ευτυχία Νάχμαν, που έζησε στο πετσί της αυτή την απέραντη δοκιμασία, βγήκε κάτι τελείως διαφορετικό: Η ανάγκη προσέγγισης και συνεννόησης μεταξύ των ανθρώπων.

Αυτό διαμορφώθηκε ως το κεντρικό μήνυμα του βιβλίου της περί των μεγάλων θρησκειών. Επιδιώκει να δείξει –και το πετυχαίνει– ότι οι μεγάλες θρησκείες, πέρα από τις μεταξύ τους διαφορές, έχουν πάρα πολλά κοινά, που, αναδεικνυόμενα, μας κάνουν να νιώθουμε αρκετά κοντά ο ένας με τον άλλο.

Η Ευτυχία Νάχμαν έ-

χρησε τη διαφορετικότητα κατά βάνουσο τρόπο. Αυτό όμως το βίωμά της κατέληξε να την οδηγήσει στην έρευνα και την αποδοχή παραγόντων που μας ενώνουν στη ζωή, δεν μας χωρίζουν. Ανέλαβε επιστημονικά να αναδείξει στο βιβλίο της τις σπουδαιότητες κοινές παραδόσεις που ενώνουν τις μεγάλες θρησκείες, δεν τις διαιρούν. Αυτό αναδείχθηκε, όχι μόνο με την ευρυμάθειά της, αλλά και με μια εξαιρετική συνθετική ικανότητα και με μια χάρη που είναι πολύ σπάνια στο είδος αυτών των βιβλίων.

Το βιβλίο της αποπνέει επιστημονικότητα, χαριτωμένη γραφή και ευαισθησία.

Για όποιον θέλει να μελετήσει τις διαφορές μεταξύ των μεγάλων θρησκειών, υπάρχει εκτεταμένη σχολική βιβλιογραφία. Σε όποιον όμως θέλει να διαπιστώσει τα συγγενικά μεταξύ των στοιχείων, εγώ θα συνιστούσα το παρόν βιβλίο, που ξεκινάει από κάτι αυτονόητο το οποίο συχνά όμως λησμονείται: Σίγουρα οι άνθρωποι έχουν μεταξύ τους διαφορές. Υπάρχει όμως και κάποιος κοινός παρονομαστής, ένας κοινός ανθρώπινος πυρήνας.

Σάββας Αγουριδής,
*Καθηγητής Παν/μίου
Αθηνών*

ΧΡΗΣΤΟΥ ΣΑΜΟΥΗΛΙΔΗ Στα ναζιστικά στρατόπεδα

(Αθήνα: Ιωλκός, 2003)

Στο βιβλίο αυτό παρακολουθούμε, διαμέσου της αφή-

γησης των δεινοπαθημάτων του όμηρου Νο 114016 KRGEF –ενός 18χρονου φοιτητή των μαθηματικών από το Κιλκίς– την οδυνηρή πορεία θανάτου των 500 Ελλήνων «αιχμαλώτων» του ναζιστικού στρατοπέδου Stalag Vi C, που, μετά την οδύσειά τους, όταν βγήκαν από τη σκοτεινή σήραγγα της απάνθρωπης περιπέτειάς τους, μετρήθηκαν και είχαν απομείνει –ζωντανά– ερείπια–μόνο 84.

Το λιτό και πυκνό κείμενο αποτελεί μια από τις ελάχιστες μαρτυρίες των Ελλήνων που έζησαν τα χιτλερικά στρατόπεδα, και μας καθηλώνει η λεπτομερειακή περιγραφή της καθημερινής πάλης των ομήρων με το θάνατο, που εδώ έχει τη μορφή της εξάντλησης από το μαρτύριο της καταναγκαστικής εργασίας και της αστίας.

Στις σελίδες 152-153 και 175 γίνεται ιδιαίτερη αναφορά στους Εβραίους κρατούμενους στο στρατόπεδο.

Ν.Α. ΣΤΑΘΑΚΗ Πορτραίτα

(Αθήνα: Ι. Σιδέρης, 2001)

Πολυγραφότατος, ασχολούμενος με ιστορικά θέματα που αφορούν κυρίως το Πολεμικό Ναυ-

τικό αλλά και με ποικιλία ενδιαφερόντων, ο κ. Ν. Σταθάκης στο παρόν βιβλίο παρουσιάζει στοιχεία ενδιαφερόντων απομνημονευμάτων πάνω σε πρόσωπα και καταστάσεις. Σε ειδικό κεφάλαιο, με τίτλο

«Ισραήλ» αναφέρεται στα εκεί ταξίδια του καθώς και στην επιτυχή θητεία του ως πρόεδρος του Συνδέσμου Ελλάς-Ισραήλ.

* Επιτροπής Εθνικής Ενημέρωσης (Ε.Ε.Ε.): **Δελτίο Δραστηριότητας** (Αθήνα, 2004).

Περιέχεται το ιστορικό της ιδρύσεως της Ε.Ε.Ε., οι δυσκολίες που αντιμετώπισε στην ανάπτυξη του εθνικού έργου της, οι ενέργειες και τα ειδικά μελητήματα του νυν προέδρου της, του γνωστού πνευματικού ανθρώπου Βαλκανιολόγου κ. Αχ. Λαζάρου.

Η Αποστολική Διακονία της Εκκλησίας της Ελλάδος για τους θρησκευτικούς ύμνους του χριστιανικού Πάσχα

Σε απάντηση δημοσιευμάτων της εφημερίδας «Ορθόδοξος Τύπος» σχετικά με τους χριστιανικούς ύμνους κατά το Πάσχα, ο **Επίσκοπος Φαναρίου κ. Αγαθάγγελος, Γενικός Διευθυντής της Αποστολικής Διακονίας**, απέστειλε προς τη διεύθυνση της εφημερίδας την παρακάτω επιστολή. Η επιστολή αυτή δημοσιεύθηκε στα φύλλα της 25ης Ιουλίου και της 1ης Αυγούστου 2003 της εφημερίδας. Αναδημοσιεύουμε πληροφοριακά το πλήρες κείμενο της απαντήσεως με τη σημείωση ότι δεν υπεισερχόμαστε στο όλο κείμενο αλλά μόνον στα σημεία εκείνα που αφορούν τον Εβραϊσμό:

Κύριε Διευθυντά,

Βαθύτατη λύπη προξένησαν και σε εμέ και στους εργαζομένους στην Αποστολική Διακονία της Εκκλησίας της Ελλάδος τα γραφόμενα στο τελευταίο τμήμα του κυρίου άρθρου της εφημερίδας σας «Ορθόδοξος Τύπος» (αρ. φύλ. 1510/27.6.2003, σελ. 5) υπό τον τίτλο «Ψηλαφώμεν εβραϊκὴν χεῖρα... Απαράδεκτοι παρεμβάσεις και λαθροχειρίαι υπό των Εβραίων». Διεξελέθων τούτο διαπίστωσα ότι γίνεται πρωτοφανής και ανεπίτρεπτη προσπάθεια συσχέτισεως των διαλαμβανόμενων στην ελληνική και ευρωπαϊκή πολιτική σκηνή με τις εκδόσεις της Αποστολικής Διακονίας της Εκκλησίας της Ελλάδος. Το δε δημοσίευμα βρίσκεται πληθώρας ανακριβών και εσφαλμένων θέσεων, που με κάνουν να σημειώσω τα κάτωθι προς αποκατάσταση της αληθείας.

1. Η Αποστολική Διακονία αποτελεί τον επίσημο εκκλησιαστικό οργανισμό, που τελεί υπό την εποπτεία της Ιεράς Συνόδου της Εκκλησίας της Ελλάδος. Και καθώς η Εκκλησία αποβλέπει και προσεύχεται «υπὲρ της του κόσμου ζωῆς και σωτηρίας», έτσι κι η Αποστολική Διακονία σκοπεύει με τις ποικίλες δραστηριότητές της, πρωτίστως δε εκδοτικές και συνάμα ιεραποστολικές, στην όσο το δυνατό μεγαλύτερη στήριξη και πληρέστερη ενίσχυση του κάθε ανθρώπου, που ζει, κινείται μέσα στον αγιαστικό χώρο της Ορθοδόξου Εκκλησίας.

2. Πρωταρχικό μέλημα της Αποστολικής Διακονίας ήταν και είναι η έκδοση και κυκλοφορία του ιερού κειμένου της Παλαιάς και της Καινῆς Διαθήκης, των λειτουργικών βιβλίων, καθώς και των πατερικών κειμένων. Με αυτή τη βιβλική, λειτουργική και πατερική παρακαταθήκη πορεύεται αταλάντευτα επί εξήντα και πλέον ἔτη, διατηρούσα ταύτη πανθομολογουμένως αναλλοίωτη και απαραχάρακτη. Πώς και πού, λοιπόν, κ. Διευθυντά «ψηλαφεῖτε εβραϊκὴν χεῖρα»; Πώς τολμάτε ανερυθρίατως «προς το παρόν περί Εβραίων ἄρθρον» να εμπλέξετε και την αγιοπνευματικὴ βιβλικοπατερικὴ παράδοση της Εκκλησίας, φορέας και εκφραστής της οποίας είναι πέρα ὅλων των ἄλλων κι η Αποστολική Διακονία;

3. Ἀς ἔλθουμε ειδικότερα στο θέμα του «Επιταφίου θρήνου». Λόγοι ασκήσεως αντικειμενικῆς κριτικῆς επιβάλλουν να μη υποκρίπτετε οὔτε να αγνοεῖτε τα πράγματα. Οφείλατε να σημειώσετε ευθαρσῶς *urbi et orbi* ὅτι ἅπαντα τα μεγαλυνάρια παραθέτονται στις κυκλοφορούμενες ὑπὸ της Αποστολικῆς Διακονίας εκδόσεις και δεν παραλείπεται κανένα. Πού βλέπετε την «λαθροχειρία», κ. Διευ-

θυντά; Γιατί παραπλανάτε και σκανδαλίζετε τους αναγνώστες σας; Γιατί αναληθῆστα γράφετε: «Ἰδοὺ τι ακριβῶς παραλείπεται, λογοκριτικῶ τῷ τρόπῳ»; Ἀς γνωρίζουν οι αγαπῆτοι αναγνώστες σας ὅτι οὐδὲν μεγαλυνάριο (εγκώμιο) του Ὁρθρου του Αγίου και Μεγάλου Σαββάτου παραλείπεται ἀπὸ τις σημερινές λειτουργικῆς εκδόσεις της Αποστολικῆς Διακονίας.

4. Αναφέρεστε, αρχικῶς, στην έκδοση του «Επιταφίου θρήνου». Πρόκειται περὶ παλαιῶ, τευχιδίου θείας λατρείας, σχήματος τσέπης με 64 σελίδες, το οποίο πρωτοεκδόθηκε κατὰ το ἔτος 1982 και γνώρισε ἀλλεπάλληλες ἀνατυπώσεις μέχρι το ἔτος 1997. Ἐκτοτε αὐτὸ δεν ἀνατυπώθηκε, διότι ἀντικαταστάθηκε ἀπὸ το πληρέστερο, διχρῶμο και με νέα στοιχειοθεσία εγκόλπιο θείας λατρείας ὑπὸ τον τίτλο: «Ἡ Ἀκολουθία του Επιταφίου θρήνου, ἡτοι Ὁ Ὁρθρος του Αγίου και Μεγάλου Σαββάτου, το πρωτότυπο κείμενο με μετάφραση του ὁμοτ. Καθηγ. Ἀνδρέα Θεοδώρου» (Α' ἔκδ. 1997, σελίδες 160). Οφείλατε, κ. Διευθυντά, να γνωρίζετε τούτη την έκδοση, που σήμερα κυκλοφορεῖ, στην οποία ἐπαναλαμβάνω παραθέτονται ἅπαντα τα μεγαλυνάρια χωρὶς να παραλείπεται οὐδὲν. Ἐπίσης, στο παρόν εγκόλπιο δεν ὑπάρχει οὐδεμία υποσημείωση περὶ των μεγαλυναρίων. Πού βρίσκεται, λοιπόν, η «περίεργος και ὑπόπτος... η διδομένη δια μικρῶν γραμμάτων, ἐξηγήσεις»; Πού βρίσκεται το «μέγα θέμα ουσίας»; Πού βλέπετε «λαθροχειρία ὑπὸ των Εβραίων»;

Δικαίως οι ἀναγνώστες σας θα πουν το «φρίξον ἦλιε», για τη φανατισμένη επικριτικὰ ὅσο και προχειρόλογη γραφὴ σας!

5. Ἐπίσης, κατὰ το ἐπόμενον ἔτος 1998 κυκλοφόρησε το ογκώδες βιβλίο του ἀνωτέρω Ὁμοτ. Καθηγ. ὑπὸ τον τίτλο: «Προς το εκούσιον πάθος. Ἑρμηνευτικὸ σχόλιο στην ὑμνογραφία της Μεγάλης Ἑβδομάδος», ὅπου στις σελίδες 368 - 408 καταγράφονται, ἐπαναλαμβάνω, ἅπαντα τα μεγαλυνάρια, μεταφράζονται και σχολιάζονται. Πού βλέπετε, κ. Διευθυντά, «ὑπόπτες ἐξηγήσεις»; Πού είναι το «μέγα θέμα ουσίας»; Πού είναι η «λαθροχειρία»; Ὅμως, για αὐτὴ την επιθετικὴ μανία σας ταιριάζει να εἰπωθεῖ ἀπὸ τους ἀναγνώστες η γνωστὴ ρῆση του Λουκιανοῦ, «ἄνθρωκες ὁ θῆσαυρός πέφηνε»!

6. Ἐπιπροσθέτως, οφείλατε να γνωρίζετε ὅτι στο ἀπὸ χρόνια καθιερωμένο πλέον λειτουργικὸ βιβλίο «Τριῶδιον» οὐδεμία ὑφίσταται υποσημείωση ἢ «ἐξηγήση», για τα μεγαλυνάρια του Επιταφίου θρήνου, τόσο στην έκδοση του μεγάλου σχήματος (ἔκδ. Γ' 2001, σελ. 457 - 468) ὅσο και στην του μεσαίου σχήματος (ἔκδ. Α' 1994, σελ. 954 - 975). Πού βρίσκεται ἐπομένως, κ. Διευθυντά, το «μέγα θέμα

ουσίας»; Πού βλέπετε «λαθροχειρία»; Όμως, ο απροκατάληπτος αναγνώστης βλέπει την εκτρισματική παραποίηση της αλήθειας που κάνετε.

7. Και ερχόμαστε τώρα στις ειδικές λειτουργικές εκδόσεις της «Αγίας και Μεγάλης Εβδομάδος» υπό της Αποστολικής Διακονίας. Σημειώνετε στο άρθρο σας εσφαλμένως ότι «εις παλαιότερας εκδόσεις δεν υπάρχουν οι οδηγίες, οι οποίες παρέχονται τώρα» (σελ. 5), στην έκδοση του έτους 1975. Οφείλατε να γνωρίζετε ότι η έκδοση «Αγία και Μεγάλη Εβδομάς, κατά την έκδοσιν του Οικουμενικού Πατριαρχείου» πρωτοκυκλοφόρησε υπό της Αποστολικής Διακονίας κατά το έτος 1953. Σε εκείνη την έκδοση υπήρχε ήδη η εξής υποσημείωση: Παραθέτομεν ενταύθα τα υπό της Ιεράς Συνόδου της Εκκλησίας της Ελλάδος εγκριθέντα εγκώμια, 33 εκάστης των τριών στάσεων «έκτος του Δόξα, και νυν, ως ταύτα εταξινομήθηκαν και διωρθώθηκαν υπό των Σεβ. Μητροπολιτών Κίτρους Κωνσταντίνου και Εμμ. Φαρλέκα, πρωτονοταρίου (sic) της Αρχιεπισκοπής Αθηνών» (σελ. 241). Η ίδια υποσημείωση επαναλαμβάνεται και στη Β' έκδ. (1958), με την προσθήκη των λέξεων «αιμνήσιων» (Μητροπολίτου) και «Ιεράς» (Αρχιεπισκοπής) και τη διόρθωση της λέξεως «Πρωτονοταρίου» (σελ. 243). Αμφισβητείτε, κ. Διευθυντά, την επιλογή των εγκωμίων υπό της Ιεράς Συνόδου ή μήπως αμφισβητείτε την εγκυρότητα της διατυπώσεως; «Ω..., τίς υμάς εβάσκανε τη αληθεία μη πείθεσθε»; (Γαλ. γ' 1).

8. Φαίνεται, όμως, ότι το **απαράδεκτο γεγονός της νοσηρής προκαταλήψεως και της πλήρους αγνοίας σας οδήγησαν όντως σε μυθοπλασίες**. Πώς είναι δυνατόν αφ' ενός μεν να αγνοείτε τη νέα επιμελημένη έκδοση της «Αγίας και Μεγάλης Εβδομάδος» υπό της Αποστολικής Διακονίας (Α' έκδ. 1985, Β' 1990, Γ' 1997, Δ' 1999 με νέα στοιχειοθεσία) κι αφ' ετέρου να ενεργείτε μανιώδη επίθεση κατά της Αποστολικής Διακονίας δίκην μεγάλου ιεροεξεταστού; Αναφέρεστε στην παλαιά έκδοση του 1975, αγνοώντας τη νεότερη με τις αλληπάλληλες ανατυπώσεις της, που αποβλέπουν στη βελτίωση του κειμένου των προηγούμενων εκδόσεων; Καταμάθετε, λοιπόν, ότι σε αυτή την έκδοση ο Πρωτοπρεσβύτερος π. Κωνσταντίνος Παπαγιάννης, έχων την επιμέλεια του κειμένου, αναφέρεται εκτενώς στο «πλέον δυσεπίλυτον εκ των προβλημάτων των ακολουθιών της Μ. Εβδομάδος», στα εγκώμια του Μεγ. Σαββάτου (Δ' έκδ. 1999, σελ. 14-15). Αρκεί τούτο μόνο να σημειωθεί εδώ, παραθέτονται επαναλαμβάνω- άπαντα τα μεγαλυνάρια χωρίς να παραλείπεται ουδέν. Ενώ οι παλαιότερες εκδόσεις παρέθεταν μόνον την υπό της Ιεράς Συνόδου επιλογή των εγκωμίων, σήμερα παραθέτονται άπαντα, σημειούμενα «δι' ερυθρού αρχιγράμματος τα υπό του Φαρλέκα επιλεγέντα» (σελ. 15). Το ίδιο συμβαίνει και στην αντίστοιχη έκδοση μικροτέρου σχήματος της «Αγίας και Μεγάλης Εβδομάδος» υπό της Αποστολικής Διακονίας (Ε' έκδ. 2002, σελ. 340), όσο και στο εγκόλπιο «Η Αγία και Μεγάλη Εβδομάς» (Δ' 2000, σελ. 499).

9. Ακόμη κι αν οι εκδόσεις της Αποστολικής Διακονίας αποτελούν, για σας terra incognita, καθένας - με την απλή λογική - που μετέχει στην Ακολουθία του Επιταφίου θρήνου γνωρίζει ότι τα μεγαλυνάρια προς «τον Δεσπότην ημών» ανέρχονται σε μεγάλο αριθμό, που υπερβαίνει τα 170 (Α' Στάσις 73, Β' Στάσις 60 και Γ' Στάσις 46). Σε ποιους Ιερούς ενοριακούς ναούς σήμερα, κ. Διευθυντά, ψάλλονται άπαντα τα εγκώμια; Δεν γνωρίζετε ότι λόγω του περιορισμένου χρόνου και της ακολουθησομένης «μετά πομπής εξόδου και περιφοράς του Επιταφίου» γίνεται -κατά κανόνα- επιλογή των εγκωμίων; Δεν γνωρίζετε ότι πολλοί ναοί - τουλάχιστον των Αθηνών - διανέμουν στους πιστούς την ημέρα εκείνη σε φωτοαντίγραφα επιλογή εγκωμίων, για συμμετοχή του πιστού λαού και αποφυγή συγχύσεως; Δεν γνωρίζετε ότι ορισμένα εγκώμια παρουσιάζουν ρυθμικές ανωμαλίες και έτσι αποφεύγονται να ψάλλονται; Ως εκ τούτου, γιατί στρέφετε με

βαβελική αλαζονεία εναντίον της απλής υποσημειώσεως, της «κάριν συντομίας» επιλογής ορισμένου αριθμού, ώστε να ψάλλονται αυτά κατά σειρά αριθμού, ώστε να ψάλλονται αυτά κατά σειρά και με τάξη, αποφεύγοντας την κατά την τελευταία στιγμή φευγαλέα ή αυθαίρετη επί του αναλογίου επιλογή των εγκωμίων από τους ιεροψάλτες;

10. Επιπλέον, οφείλετε να γνωρίζετε ότι οι Ορθόδοξοι με τα εγκώμια που ψάλλουν κατά το εσπέρας της Μεγάλης Παρασκευής «μεγαλύνουν και τιμούν την ταφή και τα πάθη» του Ιησού Χριστού. Αναφέρονται οι πιστοί με ιεροπρεπή συγκίνηση και άσματα μυστικής κατανύξεως στον «ωραϊον κάλλει, παρά πάντας βροτούς», στον υπέροχο Νεκρό τους. «Τι άλλο μπορούν να κάνουν; Υμνούν Αυτόν, που νεκρώθηκε κι ενταφιάστηκε, για να ζήσουν αυτοί ελεύθεροι τη ζωή του Θεού, που πήγασε από την ένδοξη Ανάστασή του» (Καθηγ. Ανδρέας Θεοδώρου). Γιατί, λοιπόν, καταφέρεστε εναντίον αυτής της Χριστοκεντρικής επιλογής εγκωμίων;

11. Τσοούστον **άγευστος εκκλησιαστικής εμπειρίας είστε, κ. Διευθυντά**, ώστε να αγνοείτε ότι η εκκλησιαστική προσευχητική γλώσσα, η λειτουργική γλώσσα, είναι η «γλώσσα της θεοδολογίας» (π. Ιουστίνος Πόποβιτς); Γιατί «καταγγέλλετε μέγα και πολύπτυχον σκάνδαλον»; Τις ημέρες κατά τις όποιες «Η Εκκλησία μας βιώνει το λυτρωτικό δόγμα της, γιορτάζει την πλήρωση της θείας περί τον άνθρωπον οικονομίας και συμμετέχει μυστικά στο σωτήριο πάθος του Χριστού, που κατήργησε το θάνατο και άνοιξε το δρόμο προς την ουράνια Βασιλεία», ειδικότερα την ιερά στιγμή του Επιταφίου, προτιμάτε να αφήσουμε τη «γλώσσα της θεοδολογίας», να μη μεγαλύνουμε «τον Ζωοδότην, τον Φωτοργόν, τον Κοσμήτορα πάντων», αλλά να καλλιεργούμε την κακία για το «σκολιώτατον γένος Εβραίων»;

12. Υπό το πρίσμα της εκκλησιαστικής και θεολογικής θεωρήσεως του Επιταφίου θρήνου, δεδομένου του περιορισμένου χρόνου, ορθώς συνέστησε η Ιερά Σύνοδος να ψάλλεται επιλογή εγκωμίων, τα αναφερόμενα στην ταφή και τα πάθη του Σωτήρος Χριστού, συμφώνως με το μεγαλυνάριο: «Θρήνον ιερόν, δεύτε άσωμεν Χριστώ θανόντι, ως αι Μυροφόροι γυναίκες πριν...» (Β' Στάση). **Τούτο ουδόλως παραβλέπει και ουδείς παραγνωρίζει την ιστορική βάση και τον προφανή ρόλο του ιουδαϊκού λαού κατά τα γεγονότα των παθών του Κυρίου. «Των θεοκτόνων ο εσμός, Ιουδαίων έθνος το άνομον...»** (Τροπάριο μακαρισμών όρθρου Μεγάλης Παρασκευής), **«λαός δυσσεβής και παράνομος»** (Ιδιόμελο όρθρου Μεγάλης Παρασκευής) και άλλα παρόμοια τροπάρια σκιαγραφούν την **αρνητική και θεοκτόνο στάση των τότε ιουδαίων αρχόντων και λαού, την αντιιουδαϊκή πολεμική, η οποία «στη διάρκεια της πρώτης και μέσης βυζαντινής περιόδου εξελίσσεται σε έναν από τους κοινότερους ρητορικούς τόπους και συχνά χρησιμοποιείται με τρόπο συμβολικό»** (Ω γλυκύ μου έαρ, ο Επιτάφιος θρήνος, Αθήνα 2001, σελ. 90 πρβλ. και την περίπτωση του Ιούδα).

13. Η με ορθόδοξα θεολογικά κριτήρια επιλογή ορισμένων μεγαλυναρίων κατά τη Μεγάλη Παρασκευή συνιστά, για σας κ. Διευθυντά, «μέγα και πολύπτυχον σκάνδαλον», τότε τι έτερον «σκάνδαλον»(!) συνιστά η επιλογή αναγνωσμάτων του Εσπερινού του Μεγάλου Σαββάτου (που τελείται το πρωί); Σε ποιους ενοριακούς ναούς σήμερα, κ. Διευθυντά, αναγιγνώσκονται άπαντα τα δεκαπέντε εκτενή βιβλικά κείμενα; Μήπως κι εδώ η απλή υποσημείωση ώστε να αναγιγνώσκονται στις Ενορίες τα Α', Δ', και ΙΕ' (Η Αγία και Μεγάλη Εβδομάς, Δ' έκδ. 1999, σελ. 266), τα δε «λοιπά παρατίθενται δια την κατ' οίκον μελέτην των χριστιανών» (Η Αγία και Μεγάλη Εβδομάς, εγκόλπιο, Δ' έκδ. 2000, σελ. 546), συνιστά έτερον «μέγα και πολύπτυχον σκάνδαλον»; Άπαγε της βλασφημίας.

14. Η Ιερά Σύνοδος της Εκκλησίας της Ελλάδος, η οποία είναι η «ανώτατη πνευματική αρχή και θεματοφύλαξ της διδασκαλίας του Κυρίου», συνάμα δε «φύλαξ άγρυπνος των Ιερών εκκλησιαστικών

παραδόσεων», υπό την εποπτεία της οποίας τελεί η Αποστολική Διακονία, κατά το έτος 1968 «παρακαλεί υμᾶς [τους Σεβ. Ιεράρχες της Εκκλησίας της Ελλάδος], όπως εκτιμώντες την αξίαν του επιτελουμένου υπό της Αποστολικής Διακονίας εκδοτικού έργου, εντεινείτε τας προσπάθειας υμῶν, δια την ἐπι ευρυτέραν διάδοσιν τῶν ἐξαιρέτων εκδόσεων αὐτῆς» (Συνοδικὴ Εγκύκλιος 158/14.11.1968). Και μετέπειτα, πάλι συστήνει στους Ιεράρχες, όπως «πάσαν, καταβάλτε μέριμναν, δια την ὅσον ἐνεστὶν ευρυτέραν διάδοσιν... τῶν ὑπὸ της Αποστολικής Διακονίας, εκδομένων βιβλίων και τὸν εφοδιασμόν ἀπάντων τῶν Ἱερῶν Ναῶν δια τῶν ἀρίστων λειτουργικῶν αὐτῆς βιβλίων» (Συν. Έγκ. 1732/25.5. 1970). Στις πολλές παρόμοιες Συνοδικές συστάσεις βλέπετε, εσείς κ. Διευθυντά, «λαθροχειρία ὑπὸ τῶν Εβραίων» και «ψηλαφείτε εβραϊκὴν χεῖρα»;

15. Ως εκ τούτου, ἦταν ἀδύνατον να βρεθῇ -μέσα στην ἀσπίρη, την κενὴ επιχειρηματολογίας και με την ἀπαράδεκτα ἀφελή επιπολαιότητα κριτικῆς σας- και να ειπωθῇ ἕνας λόγος ἐπαινετικός, για τις λειτουργικὲς εκδόσεις της "Αποστολικῆς Διακονίας" και ειδικότερα τῶν πολλαπλῶν εκδόσεων τῶν ὕμνων της «Ἁγίας και Μεγάλης Εβδομάδος». Ἀντιθέτως, μένει κανεὶς ἐνεὸς ἀπὸ την πληθυσμὴν της διαβολῆς, ἀπὸ τὴ σύγχυση, που σπέρνετε στο σῶμα της Εκκλησίας και ἀπὸ τὸ ὑφὸς και τὸ ἥθος της οργάνης γραφῆς σας. **Επιπλέον, τρομάζει κανεὶς ἀπὸ τὸν ζόφο τῶν μυθοπλαστικῶν συμπερασμάτων σας ὅτι «ἐντὸς ὀλίγων ἐτῶν, τὰ "αμαρτωλά" περὶ τῶν Εβραίων μεγαλυνάρια θα ἀφαιρεθοῦν!». Γιατί κ. Διευθυντά, τέτοιο παραλήρημα φαντασιοπληξίας;**

16. Ἄν, ὅπως ἀναχρονιστικῶς και φαντασιοπληκτικῶς ἰσχυρίζεσθε κ. Διευθυντά, ὅτι η ἐπιλογή τῶν μεγαλυναρίων κατὰ τὸ ἔτος 1975 και ὄχι ἐνωρίτερα, ἐγένε με σκοπὸν ἀλλότριον, μὴ ἀφορῶν στο ἐκκλησιαστικὸ γεγονός και τὴ λειτουργικὴ ἐμπειρία, τότε λογίζετε τὸ δῆθεν τοῦτο «σκάνδαλον» στους προκατόχους μου. Θα γνωρίζετε ἴσως ὅτι ἐκείνη τὴ χρονικὴ περίοδο Γενικὸς Διευθυντὴς διατέλουσε ὁ νυν Ἀρχιεπίσκοπος Τυράνων και πάσης Ἀλβανίας κ. Ἀναστάσιος. Καταλογίζετε, λοιπὸν, σ' αὐτὴ τὴ λαμπρὰ προσωπικότητα «ἐλλειμμα ὀρθοδοξίας» ἢ «ἐνδοτισμὸ σε θέματα πίστεως» και ἐρχεσθε εσείς μετὰ 25 και πλέον ἔτη να φανείτε «φύλακας» της Ὀρθοδοξίας, Defensor Fidei; «Αἰδῶς, Ἀργεῖοι»!

17. Ἄξιο ἀπορίας εἶναι, ἐπίσης, τὸ γεγονός ὅτι αυτοαναλαμβάνετε ρόλο εἰσαγγελέα μέσα στο ἐκκλησιαστικὸ Σῶμα, οὐδὲ μετὰ τις καυστικές ὅσο κι ἐντεχνα συκοφαντικὲς παρεμβάσεις σας, «ἀναμένετε τὰς ἐπιβαλλομένας ἐξηγήσεις». Δὲν ἔξρει κανεὶς τι να υποθέσει. Ἀρκεῖ τοῦτο: «Εἰ γὰρ δοκεῖ τις εἶναι τι μὲν ὄν, εαυτὸν φρεναπατά» (Γαλ.σ' 3).

Ὡστόσο, μέσα ἀπὸ τὸ κύριο ἄρθρο σας διαφαίνεται και σαφὴς διολίσθησις πρὸς τὸ φυλετικὸ και θρησκευτικὸ μῖσος. Προφασίζεσθε ὅτι καλλιεργεῖτε θεοσέβεια και ἔχετε ὡς λάβαρο θριάμβου τὸ να ἐξερεθίζετε τὰ θρησκευτικὰ μῖση. Σας προτρέπω, λοιπὸν, να διαβάσετε τὸ τι ἔλεγε η μακαριστὴ γερόντισσα Γαβριηλία: «Μιλοῦσα μὴ μὲρα με κάποιον, που μισεῖ τοὺς Εβραίους. Του λέω: "Γιατί"; Λέει: "Γιατί εἶναι Ἀντίχριστοι". Και γυρίζω και του λέω: "Εσὺ, ἕνας Χριστιανὸς, ἔχεις τόσο μῖσος; Ἐγίνες ὁ Δικηγόρος του Κυρίου μας, ὁ Ὅποιος εἶπε: Συγχώρεσέ τοὺς, δὲν ἔξρουν τι κάνουν; Πῶς παίρνεις τὴν Δικαιοσύνη στα χέρια σου; Ε; Μποροῦμε τὴν πράξη, που ἔκαναν να τὴν μισήσουμε. Ὅχι τοὺς ἰδίους» (Ἡ ἀσκητικὴ τῆς αγάπης, Ζ' ἐκδ. 1997, σελ. 252). Ἐκτὸς εἰάν ἐπιθυμεῖτε να ἐπανελλθοῦμε σε ἕνα ἔθιμο, στο «κάψιμο» τοῦ ὁμοιώματος τοῦ Ἰούδα, τὸ ὁποῖο ἔχει καταδικασθῇ ἀπὸ τὴν Εκκλησίαν μας δια Συνοδικῶν Εγκυκλίων. Γράφει χαρακτηριστικὰ περὶ αὐτοῦ ἡ Ἱερὰ Σύνοδος:

«Ὁ δι' υπερβάλλουσιν ἀγάπην και φιλανθρωπίαν ἐνανθρωπήσας

Χριστὸς ὁ Θεὸς ἡμῶν, ἐνετείλατο ἡμῖν ἵνα ἀγαπῶμεν πάντας τοὺς ἀνθρώπους και αὐτοὺς τοὺς ἐχθροὺς ἡμῶν, και εὐλογῶμεν τοὺς καταρωμένους ἡμᾶς και εὐχόμεθα ἐπηρεαζόντων και διωκόντων ἡμᾶς, ὑπὲρ τῶν ἐπηρεαζόντων και διωκόντων ἡμᾶς, δια δὲ τῆς περὶ τοῦ ἐμπεσόντος εἰς τοὺς ληστὰς παραβολῆς, ἐδίδαξεν ἡμᾶς ὅτι πλῆσιον ἡμῶν εἶναι πᾶς ἄνθρωπος, οἰαοῦντες θρησκείας και ἐθνικότητος και ἂν ἡ τοῦτος... Εἰς γνῶσιν τῆς Ἱερᾶς Συνόδου περὶλήθεν, ὅτι επικρατεῖ εἰς τὴν εἰσέτι τοῦ Κράτους μέρη, ἔθιμον ἔξον ἐντελὸς πρὸς τὴν Εκκλησίαν, καθ' ὃ κατὰ τὴν Μ. Παρασκευὴν γίνεται χρῆσις λαϊκῶν ἀσμάτων, ἐν οἷς ὑπάρχουσι φράσεις καθαπτόμεναι τοῦ ἐθνους τῶν Εβραίων, ὅτι δὲ κατὰ τὴν ἡμέραν τοῦ Πάσχα ἐξακολουθεῖ ἐνιαχοῦ να γίνηται ἡ καὺσις τοῦ λεγομένου "ὁμοιώματος τοῦ Ἰούδα". Ἡ Ἱερὰ Σύνοδος θεωρεῖ καθήκον αὐτῆς, ὅπως φέρῃ εἰς γνῶσιν πάντων τῶν χριστιανῶν, ὅτι ἡ τήρησις τοιούτων ἐθιμῶν ἀντιβαίνει πρὸς τὴν βάσιν και τὸ θεμέλιον τῆς πίστεως ἡμῶν, ἥτις εἶναι ἡ ἀρετὴ τῆς ἀγάπης πρὸς ἐν γένει πάντα ἄνθρωπον... Ἡ δια πυροβολισμῶν και καύσεως τοῦ προδότου διακωμῶδισις και ἐξουθενισμὸς τῶν συμπολιτῶν ἡμῶν Ἰουδαίων, οἱ ὁποῖοι κοινὴν σήμερον μεθ' ἡμῶν ἔχουσι τὴν πατρίδα και τὰ αὐτὰ πρὸς αὐτὴν δικαιώματα και καθήκοντα, προφανῶς δὲ διεγείρει θρησκευτικὸν μῖσος και υποθάλπει κατ' αὐτῶν φανατισμὸν, αμαυροῖ δὲ και τὴν ὑπόληψιν τῶν μερῶν, ὧν ἐν μέσῳ ἐπισυμβαίνει τὸ τοιοῦτον κακόν» (Συνοδικαὶ Εγκύκλιοι 2024/10.5.1910 και 13.4.1918, Περὶ ἀνάγκης ἐξαλείψεως τοῦ ἐθίμου, τῆς κατὰ τὸ Ἅγιον Πάσχα περιφορᾶς και καύσεως τοῦ ὁμοιώματος τοῦ προδότου Ἰούδα. Τὸ ἀνωτέρω κείμενο εἶναι συνθετικὸ τοῦ περιεχομένου τῶν δύο Συνοδικῶν Εγκυκλίων).

Πρέπει, λοιπὸν, να μάθετε, ὅταν γράφετε τέτοιου εἶδους ἀναληθῆ πράγματα, για τις λειτουργικὲς εκδόσεις της Αποστολικῆς Διακονίας, ὅτι ἀπευθύνεσθε σε χριστιανούς ἀδελφούς και ὄχι σε καταναλωτὲς μίας θρησκευτικῆς ιδεολογίας, ἡ ὁποία ρίχνει στὴν ἰσοπεδωτικὴ κοίτη τοῦ λαϊκισμοῦ και τοῦ ρατσισμοῦ ὅλα τὰ αὐθεντικὰ ἐρωτήματα τοῦ νοήματος τῆς υπάρξεως. Καὶ ἀναρωτιέμαι, ὅταν παραποιεῖτε τὴν ἀλήθεια με τέτοιο ἀνορθόδοξο τρόπο, ποία εἶναι ἡ διαφορὰ σας ὡς ὀρθοδόξου ἀνθρώπου ἀπὸ τὴ διαταραγμένη και ἀλλοτριωμένη συνείδησι τῶν ὁπαδῶν τοῦ νεοναζισμοῦ και τῶν ἐθνικιστικῶν ιδεολογιῶν;

Κατακλείων τούτες τις παρατηρήσεις για τις ἀνακριβολογίες και προχειρολογίες τις ὁποῖες στα κύρια ἄρθρα σας προσάπτετε στις εκδόσεις της Αποστολικῆς Διακονίας, εὐχομαι στο ἔξος να εἰστε προσηκτικότεροι και σοβαρότεροι στα γραφόμενά σας, ὥστε να μὴ καταλογίζετε «μεγάλα και πολύπτυχα σκάνδαλα» ἢ «λαθροχειρία ὑπὸ τῶν Εβραίων»(!) στους ἀνύστακτα κοπῶντες και με ἀγάπη ἐργαζομένους για τὴ διακονία τοῦ πλῆσιον «ὑπὲρ οὗ Χριστὸς ἀπέθανε» (Ρωμ. ιδ' 15) στὸν ἐκκλησιαστικὸν ὀργανισμὸν της Αποστολικῆς Διακονίας. Δύνασθε ἄλλωστε μέσα, ἀπὸ τὰ οκτάστυλα τῆς λεγομένης «ἐκκλησιαστικῆς» ἐφημερίδος σας να λιβελλογραφεῖτε «κατὰ Εβραίων» ἢ ὁποῖωνδήποτε ἄλλων. Ἄν και εἶναι ὠφελιμότερο να στραφεῖτε κάποτε στὴν ἀληθινὴ ζωὴ τῆς βασιλείας τοῦ Πνεύματος, τοῦ εσχατολογικοῦ μυστηρίου τοῦ Χριστοῦ, «ἐν ἐνὶ πνεύματι, μὴ ψυχῇ συναθλούντες τὴ πίστει τοῦ Ευαγγελίου» (Φίλ. α' 27).

Παρακαλῶ, ὅπως, για λόγους δημοσιογραφικῆς δεοντολογίας και σεβασμοῦ πρὸς τοὺς ἀναγνώστες να δημοσιεύσετε ὁλόκληρο τὸ ἀνωτέρω κείμενο, για τὴν ἀποκατάστασι τῆς ἀλήθειας, δίχως ὁποιοσδήποτε παραλείψεις.

*Μετὰ τῆς ἐν Κυρίῳ ἀγάπης ὁ Φαναρίου Ἀγαθὰγγελος.
Γενικὸς Διευθυντὴς τῆς Αποστολικῆς Διακονίας*

“CHRONIKA”

Edition of the Central Board of Jewish Communities in Greece

36, Voulis str., 105 57 Athens, Greece, Tel.: ++30-210-32 44 315, fax: ++30-210-33 13 852

e-mail: hhkis@hellasnet.gr Web site: www.kis.gr

Summary of Contents of issue 190, vol. 27

March - April 2004

✓ A publication of the article by E. Bronfman, President of the World Jewish Congress, and C. Benatoff, President of the European Jewish Congress, explaining to what extent **anti-Semitism is a threat to modern Europe.**

✓ **Philon of Alexandria**, the Hebrew, who dealt with Greek philosophy and is considered the connection between Hellenism, Judaism and Christianity, is the subject of Mr. Stavros Gergenis' book, titled: "Philon of Alexandria: The Hebrew Hellenist". **We publish a part of the book concerning the relation between Philon's theory and Christianity.**

✓ In his study, the lecturer of the Theological School of the University of Athens, Dr. Konstantinos Belezos presents the **Book of Job with its Byzantine interpretations** as it is found in the illustrated Code 3 of the Holy Monastery of Sinai.

✓ On February 3, 2004, the Archbishop of Athens and Greece, **Reverend Christodoulos** gave a speech at the **Convention of the Military Clergy of NATO.** He spoke about anti-Semitism, which causes problems in the cooperation with Jews.

✓ **A study on leather dressing in Thessaloniki** before World War II provides information on the Jews who were involved in this profession.

✓ Thanassis Papathanassopoulos, attorney and historian, describes the **Jewish presence in the small village of Nafpaktia, Perista**, (Central Greece) in the 19th century.

✓ Minos Dounias, a top Greek music critic, had described in his diary the **humiliating torture that the Nazis inflicted upon the Jews of Thessaloniki** on November 1, 1942.

✓ A story by Mr. L. Zisiadis, describing his memories from the **presence of the Jews in pre-war Thessaloniki.**

✓ In his book "**Avant et Apres Auschwitz**" the soviet General Vassili Yakovlevitch Petrenko describes the anti-Jewish attitude of the USSR during World War II.

✓ Book presentations.

✓ We publish the opinion of the representative of the Greek Orthodox Church, Bishop Agathagelos on the **restriction of the ecclesiastic hymns about the Jews, chanted during the Holy Week of the Orthodox Church.**

Front cover: Moses with the Ten Commandments.

Translated from Greek by: Rebecca S. Camhi

ΧΡΟΝΙΚΑ זכרונות

ΙΔΙΟΚΤΗΤΗΣ:

ΚΕΝΤΡΙΚΟ ΙΣΡΑΗΛΙΤΙΚΟ
ΣΥΜΒΟΥΛΙΟ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

ΕΚΔΟΤΗΣ - ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ:

Ο Πρόεδρος του Κ.Ι.Σ. ΜΩΥΣΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΗΣ

ΔΙΕΥΘΥΝΣΗ ΓΡΑΦΕΙΩΝ:

Βουλής 36 • 105 57 ΑΘΗΝΑ Τηλ. 210 - 32.44.315-8

E-mail: hhkis@hellasnet.gr

Internet site: <http://www.kis.gr>

Τα ενυπόγραφα άρθρα εκφράζουν
τις απόψεις των συγγραφέων τους.

ΤΕΧΝΙΚΗ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ:

Πολιτικά Θέματα ΕΠΕ, Υψηλάντου 25 Αθήνα, τηλ.: 210 - 72 18 421

Διανέμεται δωρεάν

